

Tefsir İlminin Bilinmeyen Siması Molla Huveys; Hayatı ve Beyânu'l-Me'âni Adlı Tefsiri*

Öz: Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması için geçmişten günümüze çokça gayret sarf edilmiştir. Makalemizin konusu olan Molla Huveys ve tefsiri de bu zincirin bir halkasıdır. 1880-1978 yılları arasında yaşamış, hem Suriye'de hem de Irak'ın kuzey bölgelerinde hâkimlik/kâdılık görevlerinde bulunmuştur. Yazar, 1936-1939 yılları arasında "Beyânu'l-me'âni 'ala hasebi tertibi'n-nüzûl" adıyla ilk kez surelerin nüzûl sıralamasına göre tefsirini kaleme almış ve eser 1962 yılında sadece bir kez basılmıştır. Altı ciltten oluşan tefsirin ilk dört cildi Mekki sûreleri içerirken son iki cildi Medeni sûreleri barındırmaktadır. Kendi alanında ilk sayılan ve Türkiye'de de tanınmayan bu müfessirin tanıtımı ve tefsir metodunu açığa çıkarmak için bu makaleyi kaleme aldık. Makale üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta müellifin hayatı, eserleri ve tefsirinin genel özellikleri incelenmiştir. İkinci bölümde eser, rivâyet ve dirâyet tefsir yöntemi açısından ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Kur'an tarihi, seb'î nüzûl, Mekki-Medenî, nesh, tekrar, garibu'l-Kur'an ve fezâilu'l-Kur'an gibi tefsirinde yer verdiği Kur'an ilimleri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Nüzûl Sıralı Tefsir, Molla Huveys, Beyânu'l-me'âni, Metod.

Seyfullah
EFE** ID

Mehmet
AYDEMİR*** ID

The Unfamous Person in Science of Tafsir, Mullah Huveys; His Life and His Commentary *Beyân al-Me'âni*

Abstract: From past to present, many efforts have been made to understand the Qur'an. Author had lived between 1880 and 1978. He was a judge/qâdi in northern regions of Syria and Iraq in those years. He wrote his tafsir called "Beyân al-me'âni 'ala hasebi terteeb an-nozoul" between 1936-1939, and he had the opportunity to publish the commentary which he wrote only one time in 1962. We have written this article for introducing this tafsir, who is considered to be the first in this field and whose name is known only in Turkey, and finding out his tafsir method. His tafsir consists of six volumes. While the first four volumes of it contain Makki surahs, the last two volumes contain Madani surahs. The article consists of three main titles. In the first chapter, the life of the author, his works and general features of his commentary were examined. In the second part, the narration (riwayah) and reasonal (dirayah) elements of tafsir are discussed. In the third chapter, the Qur'anic sciences like abrogation, which he included in his commentary, were examined.

Keywords: Tafsir, Chronological Order Tafsir, Mullah Huveys, Beyân al-me'âni, Method.

* Bu çalışma, Mehmet Aydemir'in "Beyânu'l-Meâni Bağlamında Molla Huveys'in Tefsir Yöntemi" başlıklı yüksek lisans tezinden özetlenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Birgivi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, E-posta: seyfullah.efee@ege.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0296-0104>.

*** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, E-posta: mehmet.aydemir.957@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0775-5257>.

Giriş

İnsanların hidâyet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması onun indiği dönemi bilmeye ve o dönemi anlamaya bağlıdır. Çünkü hiçbir metin indiği dönemin kültürü ve bilgisinden müstağni okunamaz. Bu konunun öneminden kaynaklı âlimler, sûreleri/âyetleri tasnif ederken Mekke döneminde ve Medine döneminde inen sûre/âyetler şeklinde ayrıma tabii tutmuşlardır. Ayrıca sûrelerin ve âyetlerin bu şekilde tasnif edilmesinin öneminden ötürü âlimler siyer ve esbâb-ı nüzûl ilmiyle ilgilenmişler ve bu ilimlerle ilgili müstakil eserler kaleme almışlardır. Çünkü bu ilimler bilinmeden sûre/âyet tasnifi hakkında yorumda bulunulamaz.

Sûre/âyetlerin tarihlendirilmesinin önemi sebebiyle son dönem âlimleri nüzûl sıralı tefsirler kaleme almışlardır. Makalemize konu olan Molla Huveyş'in "Beyânu'l-me'ânî" adlı nüzûl sıralı tefsiri de Kur'ân'ın anlaşılması noktasında önemli bir yere sahip olup eser yalnızca bir baskı yaptığından ilim dünyasında nüzûl sıralı tefsir alanında ilk kabul edilen İzzet Derveze kadar tanınır değildir. Bu sebeple müfessirin Türkiye'deki yapılan çalışmalarda daha tanınır hale gelmesi için bu çalışmayı oluşturmayı kararlaştırdık. Özellikle Türkiye'de müellif üzerinde hiçbir çalışmanın olmaması bu makaleyi kaleme almada etkili bir neden olmuştur. Böylece müfessir Türk ilim dünyasında daha tanınır hale gelerek bir eksiklik giderilecektir.

İslâmî ilimlerin bir çok alanında eser telif eden Huveyş'in en meşhur/en önemli eseri tefsiridir. Bu tefsir altı ciltten oluşmaktadır. Sırasıyla ilk dört cilt Mekkî, son iki cilt ise Medenî sûreleri içermektedir. Müfessirin nüzul sıralı tefsirini hazırlarken hangi sıralamayı esas aldığı belli olmamakla beraber kendisi bu konu hakkında yararlandığı kaynakların isimlerini zikretmektedir.

Müfessir Huveyş tefsirini 1936-1939 yılları arasında yazmıştır. Çeşitli düzeltmeler ve imkânsızlıklardan 1962 yılında tefsirini basmayı başarabilmiştir. Müfessirin tefsirinde rivâyet ve dirâyet unsurları hâkim bir şekilde kullanılmaktadır. Rivâyet unsurları altında özellikle Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine yer vermekte, bunun en çok kullandığı yöntem olduğu bariz bir şekilde fark edilmektedir. Bunun yanında Kur'ân'ı hadis, sahabe ve tabiîn tefsiriyle de yorumlamaktadır. İsrâiliyatla ilgili ise hem bu rivâyetleri eleştirmekte hem de bunları tefsirinde kullanmaktadır. Dirayet unsurları altında ise dil bilimsel, kelâmî, fikhî ve ilmî tefsir yöntemine başvurmaktadır.

Molla Huveyş sûrelerin ve âyetlerin tarihlendirilmesi hususunda Kur'ân ilimlerinden esbâb-ı nüzûl ve Mekkî-Medenî ilmine ayrı bir önem vermekte hatta bu ilimlerle alakalı gelen rivayetleri ince eleyip sık dokuyarak incelemektedir. Bu rivayetleri çeşitli sebeplerden kaynaklı eleştirdiği ve reddettiği de görülmektedir. Bunun yanında müfessir Kur'ân tarihi, garibu'l-Kur'ân ve tekraru'l-Kur'ân konularına değinmektedir. Fezâilu'l-Kur'ân ile ilgili

rivayetlere şüpheyle yaklaşmakla beraber tefsirinde az da olsa kullanmaktadır. Ayrıca nesh ilmiyle ilgili bazı şüphelerinden Kur'ân'da neshin olmadığını dile getirmektedir.

1.1. Hayatı

Irak'ın Âne beldesinde 1880 yılında doğan Huveyş'in tam adı Abdulkadir b. Muhammed Huveyş b. Mahmud b. Hızır Âl Ğâzî el-Ânî'dir.¹ Evlerinin avlusunda babasının ona ders vermesinden dolayı Huveyş, doğduğu yere nispetle Ânî, yaşadığı yere nispetle Deyrizorî ve Saraya Câmî'inde halka vaazlar irad ettiğinden Saraya Cami'nin Hâtibi şeklinde adlandırılmıştır. Kendisi tefsirinin son kısmında Hz. Ali'ye kadar giden şeceresini² verdiğiinden seyyid olarak da bilinir.

Molla Huveyş'in babası Âne şehrinin kâdısı olduğundan ilminin bir kısmını ondan almıştır.³ Âne şehrindeki devlet okullarında okumuş, ailesiyle beraber Bağdat'a taşınmış ve Ebû Hanîfe Mescidi'nde şer'î ilimler okumuştur. Ayrıca avukatlık diploması da almıştır. Bunlarla yetinmeyen Huveyş, Dimaşk'ın bazı âlimlerinden ders almaya da devam etmiştir.⁴

Müellif, eğitimini tamamladıktan sonra şer'î mahkemede çalışmak için Deyrizor'a gitmiş ve ömrünün çoğunu çeşitli mahkemelerde üst düzey görevlerde geçirmiştir.⁵

Huveyş üç defa evlenmiş ve on üç çocuk babasıdır. Molla Huveyş, 15 Rebiu'l-Evvel 1398/22 Şubat 1978 yılında⁶ vefat etmiştir. 98 yıl yaşayan Huveyş ardında birçok eser bırakmıştır.

1.2. Eserleri

Molla Huveyş, toplam 11 eser kaleme almıştır. Bunlar tecvid, biyografi, dil bilgisi, vaaz-hutbe, tevhid ilmi/kelam ve ferâiz alanlarındadır. Molla Huveyş üzerinde

---

¹ Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, *el-Müstedrek 'alâ tetimmeti'l-a'lâm li'z-Ziriklî* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2002), 63; Muhammed Riyaz Mâlih - Nizar Abâza, *İtmâmu'l- a'lâm* (Beirut: Dâru Sâdir, 1999), 163.

² Abdulkadir b. Muhammed Huveyş b. Mahmud b. Hızır Âl Ğâzî el-Ânî, *Beyânu'l-me'ânî 'alâ hasebi tertibi'n-nuzûl* (Dimaşk: Matbaatu't-Terakkî, h. 1382), 6/524-525.

³ Taha Muhammed Fâris, *Tefâsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beirut: Dâru'-Feth, 2011), 633.

⁴ Taha Faris, *Tefâsîru'l-Kur'ân*, 634.

⁵ Seyyid Muhammed Ali Ayâzî, *el-Müfessirûn hayatuhum ve menhecuhum* (Tahran: Vezaretü's-Sekâfetü ve'l-İrşâdü'l-İslamî, h. 1386), 1/325; Mehmet Aydemir, *Beyânu'l-Meânî Bağlamında Molla Huveyş'in Tefsir Yöntemi* (İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021, İzmir), 4-5.

⁶ Taha Faris, *Tefâsîru'l-Kur'ân*, 643; Ayâzî, *el-Müfessirûn*, 1/325.

inceleme yaparken eserlerinin matbu olup olmadığı hakkında bir karışıklık olduğunu tespit ettik. Örneğin Taha Faris, yalnızca tefsirinin matbu olduğunu söylerken,⁷ Âmine Fazıl ise “tefsiri ve ferâiz ile ilgili yazdığı eserin elimizde olduğunu diğerlerinin kaybolduğunu” söylemektedir.⁸ Eserleri şu şekildedir:

1. Beyânu'l-me'ânî 'alâ hasebi tertibi'n-nuzûl⁹
2. el-İrşâd¹⁰ fî zemeni Reşâd (Sultan Reşâd zamanında vermiş olduğu hutbeler)
3. Ahsenu'l-beyân fî tecvîdi'l-Kur'ân¹¹
4. Ahsenu'l-kavl fî'r-redd ve'l-avl (Ferâiz ilmiyle ilgili bir eser)
5. Ahsenu's-sünen fî'l-ezkâr
6. el-Kavlu's-sedîd fî ilmi't-tevhîd
7. Üstâzân¹²
8. Kitabu kava'idi'l-lüğati'l-Arabiyye
9. Dîvanu hutab (Deyrizor'daki Saraya Camiinde vermiş olduğu hutbeler)¹³
10. Kitabu'l-mevâ'iz fî husni'l-beyân mine'l-Kur'ânî'l-Kerîm
11. Ricâlun mine'l-Furât¹⁴

1.3. Beyânu'l-Me'ânî Adlı Tefsirin Genel Özellikleri

Eserin tam adı “*Beyânu'l-me'ânî 'ala hasebi tertibi'n-nuzûl*”dür. Eser, sûreleri nuzûl sırasına göre incelemektedir. Tefsir, 6 cildi barındıracak şekilde 3 cüz'den oluşmaktadır. Bu cüzlerin ikisi (ilk dört cilt) Mekki âyetleri içerirken son cüz ise (5 ve 6. cilt) Medeni âyetleri içermektedir. Toplam 3400 sayfayı bulan eser üç

⁷ Taha Faris, *Tefâsîru'l-Kur'ân*, 643.

⁸ Âmine Fazıl Feyyaz, “et-Tefsir bi-hasebi'n-nuzûl 'inde'l-hidâsiyyin eş-Şeyh Abdulkadir Molla Huveys enmûzecen”, *Mecelletu'l-Cami'ati li'd-Diraseti'l-İslamiyye*, 27/4, (2019), 424.

⁹ Bu eser üzerinde çalıştığımız tefsiridir.

¹⁰ Taha Faris, bu eseri “el-Mârşâd fî zemeni Reşâd” şeklinde adlandırmıştır. Taha Faris, *Tefâsîru'l-Kur'ân*, 644.

¹¹ Molla Huveys, tecvitte ilgili bu eseri, “hacmi küçük ama içeriği dolu dolu olan bir risaledir” şeklinde tavsif etmektedir. Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/407.

¹² İki hocasının biyografisini vermektedir ama biz bunların hangi hocaları olduğuna dair bir bilgiye ulaşamadık.

¹³ Huveys'in bu eseri, onun cuma günleri verdiği hutbeleri bir araya getiren yeğeni tarafından bir divan halinde basılmıştır. Fadl Hasan Abbas, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn esasiyyetu ve ittîcâhatu ve menâhicu fî'l-asri'l-hadîs* (Ürdün: Dâr'u'n-Nefâis, 2016), 3/247-248.

¹⁴ Bu eser ise Ramazan Yusuf ve Âmine Fazıl tarafından ona izafe edilmiştir. Ramazan Yusuf, *el-Müstedrek*, 63; Âmine Fazıl, “et-Tefsir bi-hasebi'n-nuzûl”, 424.

cüz halinde Dımaşk'ta 1382/1962 yılında Dâru't-Terakkî'de basılmıştır. Molla Huveys, bu eseri kendi imkânlarıyla bastırıp ücretsiz bir şekilde halka dağıtmıştır.¹⁵

Eserin ilk cildinde 12 konu başlığını içeren¹⁶ ve toplam 60 sayfalık bir mukaddime bulunmaktadır. Ayrıca 6. cildin sonunda tefsiri övmek için yazılmış iki takriz¹⁷ de yer almaktadır. İlk takriz Abdurrezzak b. Hüseyin Ramazan el-Halidî¹⁸ tarafından müellifi ve tefsirini övücü sözlerden oluşan bir kaside tarzında olup tefsirin bitiriş tarihini ebced hesabıyla bizlere vermektedir.¹⁹ İkincisi ise diğnerinin aksine nesir şeklinde olup eş-Şeyh Muhammed b. Muhammed Hâşim eş-Şerif²⁰ tarafından kaleme alınmıştır.²¹

Molla Huveys, eserinin her cüzünün başında yazıma başladığı tarihi ve her cüzün sonunda da bitiş tarihini kaydetmiştir. Tefsirin başlangıcı 1 Recep 1355 Çarşamba/17 Eylül 1936²² bitişi ise 1 Recep 1358 Çarşamba/15 Ağustos 1939 tarihi olup hicri olarak başlangıç ve bitiş tarihleri aynı gün ve aynı aya denk gelmiştir.²³ Üç senede yazımı biten tefsir, takip eden üç senede de çeşitli şekillerde tashih edilmiştir.²⁴

Molla Huveys, “son dönem insanların câmi’ ve mâni’ muhtasar bir üslupla yazılmış, içerik olarak yeterli ve Allah’ın kitabının hakikatine vardırarak bir

---

¹⁵ Ramazan Yusuf, *el-Müstedrek*, 63.

¹⁶ Konular şu şekildedir: 1. Tefsir ilkelerinin açıklanması. 2. Müfessirin ihtiyaç duyduğu şeyler. 3. Tefsire ihtiyaç duyulması. 4. Müfessirlerin Kur’ân tefsirindeki durumları. 5. Tefsir, te’vil ve re’yden nehy etme. 6. Kur’ân’ın fazileti, ezberlenmesi. 7. Kur’ân metodundan teşri’, mekâsid ve Mekkîlik-Medenîlik. 8. Nüzûl, nüzûlün keyfiyeti, sûre ve âyet tertibi. 9. Kur’ân’ın bir araya getirilmesi, çoğaltılması, tertibi, tevkifliği. 10. Nâsîh-mensûh, kiraât ve Kur’ân’ın yedi harf üzerine indirilmesi. 11. Halku’l-Kur’ân’ın imkânsızlığı. 12. Vahiy, nüzûlün mahiyeti, manası, ilk inen vahiy, rüya-yı sadıka. Molla Huveys, *Beyânu’l-me’ânî*, 1/6-50.

¹⁷ Bir müellifin eserine genellikle müellifin ricası üzerine dönemin önde gelen âliminin veya âlimlerinin yazmış olduğu övücü takdim yazısı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Turan Arslan - Mustafa İsmet Uzun, “Takrîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/472-474.

¹⁸ Deyrizor halkından olup 1918-1993 yılları arasında yaşamış, şair ve âlim kişiliğe sahip bir zattır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, *Tetimmetu’l-a’lâm li’z-Ziriklî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002), 1/ 285-286.

¹⁹ Molla Huveys, *Beyânu’l-me’ânî*, 6/532, 533.

²⁰ Hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

²¹ Molla Huveys, *Beyânu’l-me’ânî*, 6/534.

²² Molla Huveys, *Beyânu’l-me’ânî*, 1/5.

²³ Molla Huveys, *Beyânu’l-me’ânî*, 6/521.

²⁴ Molla Huveys, *Beyânu’l-me’ânî*, 6/524.

tefsire ihtiyaç duymaktadırlar” şeklinde bir ifadeyle neden tefsiri kaleme aldığını belirtmiş ve bu sebeple tefsirine “Beyânu'l-me'ânî” (Anlamaların açığa çıkması) adını vermiştir.²⁵

Mushaf sıralı bir tefsir değil de nüzûl sıralı bir tefsir yazmasının sebebi olarak Hz. Ali'ye hayranlık duyması ve Mushaf sıralı tefsirlerin bazı sıkıntılar barındırmasını²⁶ ileri süren müfessirin bu yöntemi uygularken bazı hadisleri ve esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini sıralamasına uymadığı gerekçesiyle eleştirdiği görülmektedir.

Nüzûl sıralı tefsir alanından İzzet Derveze'nin “*et-Tefsiru'l-hadîs*” adlı eseri genel kabule göre ilk sayılmakla birlikte yukarıda verdiğimiz tarihlere göre Molla Huveys'in bu alanın ilki olduğu söylenebilir. Tarihi verilere bakıldığında Huveys, tefsirini 1936-1939 yılları arasında yazmış Derveze ise bu fikri 1946 yılında ortaya atmıştır.²⁷ Ancak Huveys'in tefsirinin tek bir baskı yapması, tefsirinde halkın ve bazı ilim adamlarının Kur'ân'dan sonra “en sahih kaynak” diye niteledikleri Buhârî ve Müslim'in “*Sahih*”lerini eleştirmesi ve neshi kabul etmemesi gibi sebeplerle şöhret bulmadığını düşünmekteyiz.

Müfessir, tefsirinin mukaddimesinde yararlandığı bazı kaynakları zikretmiştir.²⁸ Ancak mukaddimesinde zikredilmeyip tefsirinin içerisinde kullanılan birçok kaynağın da bulunduğu açıktır. Müellif klasik-çağdaş, Sünnî-Şii ayırt etmeksizin her alanda âlim ve eserinden istifade etmiştir.²⁹

Müfessir Huveys, tefsirine başlarken öncelikle sûrenin nüzûl sırasını, Mushaf sırasını ve Mekkî-Medenî bilgisini verir. Ayrıca tefsirinde bulunduğu sûrenin hangi sûrelerden önce ve sonra indiğini aktarır. Mekkîlik-Medenîlik kriterine uymayan âyetlerini³⁰, varsa sûrenin farklı isimlerini³¹ ve sûrede herhangi bir nâsih-mensûh³² olup olmadığına da belirtir.

Âyetleri tefsir etmeye başlarken de öncelikle zâhirî anlamı esas alır. Zâhire

---

²⁵ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/5.

²⁶ Nüzûl ve Mushaf sıralı tefsirlerin sorunları için bkz. Musa Güler, *Nüzûl Sırasını Esas Alan Tefsirlerin Mukayesesi* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 30-40.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu Muhammed İzzet Derveze Örneği* (Ankara, Araştırma Yayınları, 2009), 23-24.

²⁸ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/11-12.

²⁹ Tabresî örnekleri için bkz. Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/472, 2/50, 148. Aydemir, *Beyânu'l-Meânî Bağlamında Molla Huveys'in Tefsir Yöntemi*, 14-24.

³⁰ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/350; 3/179.

³¹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/75; 2/136; 3/565; 6/20.

³² Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/66; 2/3; 4/264.

hamledildiğinde sıkıntı oluşturacak ise o zaman zorunlu olarak te'vil yolunu seçer. Te'vil etmede de öncelikle “Kur'ân'ın bir kısmı bir kısmını tefsir eder”³³ prensibinden ötürü diğer âyetlerden buna uygun olan hadislerden, sahabe ve sonraki ulemanın görüşlerinden yararlandığını beyan eder.³⁴

Şimdi öz bir şekilde anlattığımız tefsir metodunu ayrıntılı bir şekilde görelim.

2. Yöntem Açısından *Beyânu'l-Me'ânî*

Müfessir Huveys'e göre tefsirler 3 gruba ayrılır: **Birincisi**, daha önce yaşayan müfessirlerin sözlerini, esbâb-ı nüzûl, irab şekilleri ve kelimelerin anlamlarını rivâyet eden tefsirler; **ikincisi**, âyetlerden hüküm çıkarma yöntemini kullanan tefsirler; **üçüncüsü** ise bu iki yöntemi bir araya getiren tefsirlerdir. Huveys, bu konularda ayrıntıya girmenin ifrata, çok az bilgi vermenin de tefrite sebep olacağından en güzel yöntemin üçüncüsü olduğunu dile getirir.³⁵

2.1. Rivâyet Yöntemi

Bu yönteme “me'sur”, “menkul” veya “nakli” tefsir adı da verilmektedir. Rivâyet yöntemi, genel olarak Kur'ân'ın Kur'ân'la, peygamber, sahabe ve tabiîn görüşleriyle tefsir etme yöntemine verilen genel bir isimdir.³⁶

2.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, geçmişten günümüze birçok müfessir tarafından uygulanmaktadır. Hatta bu yöntem Huveys'in de belirttiği gibi en güzel tefsir yöntemi olarak kabul edilir.³⁷ Ancak modern dönemde bazı araştırmacılar bu yöntemin çıkmazları hakkında görüşler serdetmişlerdir.³⁸

Huveys, tefsirinin birçok yerinde yönetsel olarak bu metodu kullanır. Bazı konularda açıklama yaparken bir konu ile ilgili âyetleri art arda sıralaması da

---

³³ Takiyüddin Ahmed b. Abbas b. Teymiyye, *Mukaddime fi usûl't-tefsir* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 84.

³⁴ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/184.

³⁵ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/10.

³⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn* (Kahire, Dâru'l-Hadis, 2005), 1/137.

³⁷ İbn Teymiyye, *Mukaddime*, 84; Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/186.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, “Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 8/2, (2008), 1-20; Muhammed Aydın, “Rivâyet Tefsiri Kavramı ve Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, (2008), 25-45; Mustafa Karagöz, “Tefsirde Rivâyet-Dirâyet Ayrımının Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti”, *Bilimname*, 5, (20004/2), 45-60.

onun konulu tefsir yönteminden haberdar olduğunu bize gösterir.³⁹ Müfessir, birbirine anlamca benzer âyetleri göstermek için “âyetin benzeri veya benzerleri” anlamına gelen “نظيرتها/ونظيراتها” kavramını kullanmakta ve mana ve lafız olarak benzer âyetleri de art arda sıralamaktadır.⁴⁰

Bunu örneklendirmek gerekirse Beyânu'l-me'ânî sahibi, “İşte bu hesap ve ceza gününde onlara verilecek ziyafettir.”⁴¹ âyetinde ziyafet/ağır lanma anlamına gelen “نزلهم” kelimesi, Arap kültüründe misafire ikram edilen ilk şey anlamına gelir. Kelimenin bu anlamını vurgulamak isteyen Huveyş, bu ikramlığın azap olduğunu açıklama mahiyetinde “...İşte onları acıklı bir azapla müjdele.”⁴² ve “Kendisine şöyle denir: “Tat bakalım, hani sen şerefli ve güçlü idin!”⁴³ âyetlerini kullanır.⁴⁴

Müfessir, genelde âyetleri bu bağlamda kullandığı için bu örneğin yeterli olacağını düşünüyoruz.⁴⁵

2.1.2. Kur'ân'ın Sünnetle Tefsiri

Hz. Peygamber'in bizzat Kur'ân'ın şârihi ve açıklayıcısı konumunda olduğundan⁴⁶ Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinden sonra en çok kullanılan yöntem, Kur'ân'ın sünnetle tefsiridir.

Huveyş'in tefsirinde hadisleri tahrir ettiği kaynaklara baktığımızda çok geniş bir eser ağından yararlandığı açıktır. Başta Kütüb-i Tis'a olmak üzere ilk dönem hadis kaynakları, uydurma hadis literatürü, hadis usulü eserlerine atıf yapmaktadır.⁴⁷

Müellif, hadisleri rivâyet ederken bizim düşüncemize göre metinde fazla yer kaplamaması adına hadis senetlerini kullanmayı yalnızca hadisin geçtiği kitap adını ve rivâyet eden sahâbi adını nakleder.⁴⁸

³⁹ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/202-203, 225; 3/16, 57; 5/562.

⁴⁰ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/125; 2/45; 3/431; 4/182; vd.

⁴¹ el-Vâkıa 56/56: “هَذَا نَزَلَهُمْ يَوْمَ الدِّينِ”

⁴² Âl-i İmrân 3/21: “...فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ”

⁴³ ed-Duhân 44/49: “ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ”

⁴⁴ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/246-247.

⁴⁵ Diğer örnekler için bkz. Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/130, 209; 3/336-337.

⁴⁶ İbn Teymiyye, *Mukaddime*, 84; Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/186.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydemir, *Beyânu'l-Meânî Bağlamında Molla Huveyş'in Tefsir Yöntemi*, 17-19.

⁴⁸ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/185, 383; 2/294.

Müfessir, hadisleri genel olarak kelime açıklamaları için kullanmaktadır. Örneğin fıkhî mezhepler arasında mahiyeti ile ilgili tartışma bulunan “قُرُوءٌ” lafzı ile ilgili müellif, Bakara 2/228'deki âyette geçen bu kavramın ezdâd⁴⁹ kavramlardan olduğunu ifade eder. Bu sebeple hem temizlik dönemi hem de aybaşı dönemi anlamında kullanıldığını belirtir. Huveyş, âyetteki “قُرُوءٌ” kelimesinin anlamının aybaşı olduğunu, Hz. Peygamber'in Hz. Aişe'ye “kuru' günlerinde namazı bırak”⁵⁰ hadisiyle ispatlar. Böylece ona göre kuru' lafzının temizlik anlamına gelmediği de açığa çıkar.⁵¹

Beyânu'l-me'ânî sahibi sahih kabul edilen bazı hadis kitaplarını çeşitli yönlerden eleştirir. O, “Ömrüme and olsun ki Sahihayn'daki her şey kesinlikle sahih değildir. Onlarda zayıf ve münker hadis de bulunmaktadır. Buhârî ve Müslim her ne kadar nakil konusunda insanların en düzgünü olsa da içlerinde ta'na⁵² uğramış raviler ve naklettiklerinde de tedlis⁵³ bulunmaktadır”⁵⁴ diyerek Buhârî ve Müslim'i eleştirmektedir. Örneğin ismeti enbiya meselesinde Hz. Peygamber'e sihir yapıp yapılmadığı konusunu tartışır ve bunun kesinlikle Hz. Peygambere izafe edilemeyeceğini belirterek konu ile ilgili Buhârî⁵⁵ ve Müslim'deki⁵⁶ hadisleri de reddeder.⁵⁷

Huveyş, her ne kadar Zemahşerî, Suyûtî, Beyzâvî, Ebûsûûd gibi âlimleri zayıf hadis naklettiği için eleştirmişse de kendisi de bu hataya düşmekten geri kalmamıştır.⁵⁸ Örneğin o, muhaddislerce mevzu sayılan “Zâlim benim kılıcımdır.

⁴⁹ Ezdâd, Arapçada zıt anlam taşıyan kelimeler anlamındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Çelebi, “Ezdâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/47.

⁵⁰ Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004), 1/394; Ebû Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, ts.), “Taharet”, 109.

⁵¹ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/187.

⁵² Ta'n, hadis ilminde ravilerin eleştirilme sebepleri olup toplam 10 tane kusurdur. Bunlara 'metâin-i aşere' de denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 104-108.

⁵³ Tedlis: Senedin zahirinde bir sıkıntı görünmeyip ama aslen senedinde ayıp bulunan hadis çeşidi. Mahmud et-Tahhan, *Teyşiru mustalahi'l-hadis* (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 2011), 96.

⁵⁴ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/187.

⁵⁵ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), “Bed'ü'l-Halk”, 11.

⁵⁶ Ebû'l-Hüseyn b. Haccâc Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsi'l-Arabî, ts.), “Selâm”, 2189.

⁵⁷ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/185-188.

⁵⁸ Kullanmış olduğu diğer uydurma hadis örnekleri için bkz. Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/13,

Onunla intikam aldırırım sonra da ondan intikam alırım”⁵⁹ haberini hiçbir yorum yapmadan tefsirinde nakletmiştir.

2.1.3. Kur’ân’ın Selef Görüşleriyle Tefsiri

Selef, terim anlamı olarak “ilim ve fazilet açısından Müslümanların önderleri sayılan ashap ve tabiîn”⁶⁰ için kullanılır. Ashop ve tabiînin görüşleri, Kur’ân’ın anlaşılmasında hadislerden sonra önemli bir konuma sahiptir. Müfessir Huveys de Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri ve sünnetle tefsirinin ardından birçok sahabî ve tabiînden nakillerde bulunmaktadır. Bu rivâyetleri genel olarak, kıraât, sebeb-i nüzûl, Mekkî-Medenîlik, cahiliye adetini açıklama ve kelimenin anlamını açığa çıkarmak için kullanılmaktadır. Ayrıca kimi yerlerde bu rivâyetleri eleştirdiği de vakidir.⁶¹

Örneğin “O gün biz her grup insanı önderleriyle birlikte çağıracağız...”⁶² âyetinde geçen “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا”/imam”ın ne olduğu ile ilgili çeşitli rivâyetleri sıralamaktadır. Huveys, İbn Ebî Şeybe ve İbn Münzir kanalıyla İbn Abbas’tan yaptığı nakilde bu kavramın “hidâyet imamı ve dalalet imamı”⁶³; İbn Cerir kanalıyla yine İbn Abbas’tan yaptığı nakilde de “imamlar, amellerin yazılı olduğu kitaptır”⁶⁴ ifadelerini kullanmıştır. Yazarın, İbn Ebî Hâtim, İbn Merdûye ve Hatîb’in (ö. 463/1071) “Tarih” adlı eserini kaynak göstererek Enes’ten yaptığı bir nakilde de imam, “insanlara gönderilen peygamber”⁶⁵ anlamına gelmektedir.⁶⁶

125, 289; 2/139, 277.

⁵⁹ Molla Huveys, bu haberi eş-Şûrâ 42/42 bağlamında rivâyet etmektedir. Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 4/52. Aynı lafızlarla bulamadık ama mana olarak aynı olan haberin mevzu olduğuna dair bkz. İsmail b. Muhammed b. Abdulhadi el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs ammâ's-tuhira mine'l-ehâdisi 'ala'l-elsineti'n-nâs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 2009), 2/66-67.

⁶⁰ M. Sait Özervarlı, “Selefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/399.

⁶¹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 3/194.

⁶² el-İsrâ 17/71: “يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ...”

⁶³ Haberi yukarıdaki kaynaklarda bulamadık. Başka bir kaynak için bkz. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Münzir et-Temimî el-Hanzalî er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azim li-İbn Ebî Hâtim*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib (b.y.: Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, 1419), 7/2339.

⁶⁴ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *el-Câmiu'l-beyân fî te'vilî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Müessesetu'r-Risâle, 2000), 17/502.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azim*, 7/2339; Ahmed b. Ali Ebû Bekir el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/317; İbn Merduye'nin eserinde bulamadık.

⁶⁶ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/534-535. Ayrıca diğer kelime açıklamaları için bkz. Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/165, 171.

Müellif, âyetlerin hangi zaman aralıklarında indiğine dair tabiînden gelen rivâyatler arasında tercih yapmaktadır. Örneğin “necva âyeti” diye meşhur olan Mücadele sûresi 12. âyeti⁶⁷ ve bunu nesh eden 13. âyet⁶⁸ arasında ne kadar zaman geçtiğini tespit etmek isteyen yazar, Kelbî'den “iki âyet aynı gün bir saat arayla indi” görüşünü naklederken Mukatilden de “bu iki âyet arasında 10 günlük zaman vardır” görüşüne yer vermektedir. Bu rivâyatleri tercih hususunda değerlendirme yapan müfessir, 10 günlük aranın olduğu rivâyetin daha sahih olduğunu çünkü 1 saat aralığında bu yasağın yayılma ihtimalinin mümkün olmadığını belirtmektedir.⁶⁹

2.1.4. İsrâiliyat

İsrâiliyat; Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygamber ve onun muasırları olan sahabi ile müteakip nesillere izafe edilen her türlü habere verilen bir isimdir.⁷⁰

Molla Huveys, İsrâilî rivâyatleri genel olarak kabul etmemekte ve onların birçoğunun aslının olmadığını düşünmektedir. Ancak o, kimi yerlerde bu rivâyatleri kerhen de olsa vakıya uygun düşmesi sebebiyle tefsirinde kullanmaktadır.⁷¹

İbn Abbas'tan⁷² ve Vehb b. Münebbih'ten⁷³ de İsrâiliyat ile ilgili rivâyetlerde bulunmaktadır. Bu rivâyetler çok uzun olduklarından makalemizin sınırlarını aşmamak adına burada yer vermedik. Huveys, tabiînden Ka'b el-Ahbar ile ilgili

⁶⁷ el-Mücadele 58/12: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَةً ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ”
“Ey inananlar, Peygamber'le özel olarak konuşmak istediğinizde, özel konuşmanızdan önce sadaka veriniz. Bu, sizin için daha iyi ve daha uygundur. Eğer verecek sadaka bulamazsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.”

⁶⁸ el-Mücadele 58/13: “أَسْأَلْتُمْ أَنْ تَقْدَمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَاتٍ فَاذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقْبِمُوا”
“Özel konuşmanızdan önce sadaka vermek sizi tasalandırdı mı ki sadaka vermediniz? Allah, sizin günahlarınızı bağışladı. Artık namazınızı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Peygamber'ine itaat edin. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”

⁶⁹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 6/210. Ayrıca müellif, neshi kabul etmediğinden 12. âyetin nesh olmadığını bu emrin devam ettiğini ancak 13. âyetle bu emrin ruhsata bağlandığını belirtmektedir.

⁷⁰ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts.), 7; Remzi Na'nâ, *el-İsrailiyat ve eseruhâ fî kütübî't-tefsir* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1970), 52

⁷¹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/314.

⁷² Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/147, 257; 2/401.

⁷³ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/145.

olarak Ka'b'ın kadim kitapları çok okuması sebebiyle onu eleştirmekte, ondan dinin aslı ile ilgili konularda alıntı yapmadığını belirtmektedir.⁷⁴

Tefsirinde bu tür rivâyetleri eleştirerek naklederken⁷⁵ kimi yerler de ise hiçbir açıklama ve eleştiri belirtmeden bunları nakletmektedir.⁷⁶ Örneğin müellif, Hz. Davud'un, komutanlarından biri olan Uriya'nın karısına aşık olması, kadının kocasını savaşa göndermesi hatta ölünceye kadar geri gönderilmemesini emreder şekilde mektup yollaması gibi rivâyetlerin batıl olup bunların sahih olmaktan uzak olduğunu belirtmektedir. Bu rivâyetlerden peygamberin ismetinden dolayı sakınılması gerektiğini çünkü onların insanlara iyiliği emrettiklerini ve kötülükten alıkoyduklarını, böyle rivâyetlerin ise o yüce makamlarından uzak olduğunu hatta normal salih bir insana bile böyle bir şeyin nispet edilmesinden sakınılması gerektiğini ifade etmektedir. Ardından Hz. Ali'den gelen 'Kim Davud'la ilgili kıssayı kıssacıların anlattığı gibi anlatırsa ona 100 celde ve daha fazlasını vurun" rivâyetini nakletmektedir.⁷⁷

2.2. Dirâyet Yöntemi

Molla Huveyş tefsirinin birçok yerinde dirâyet yöntemini kullanmaktadır. O, mukaddimesinde müfessirin bilmesi gereken ilimler arasında me'ânî, sarf-nahiv, mantık, fıkıh, kalam gibi ilimleri⁷⁸ sayarken bir nevi dirâyet yönteminde dikkat edilmesi gereken hususları belirtmektedir. Şimdi müellifin bu metodu nasıl uyguladığını örnekleriyle görelim.

2.2.1. Dil Bilimsel Tefsir

Dilsel öğelerin fazla olduğu ve âyetlerin açıklamalarında sarf ve nahivin öne çıktığı tefsirlere dil bilimsel tefsirler denir. Bu türde yazılan eserleri ifade etmek için dilsel tefsir, edebî tefsir, filolojik tefsir ve lugavî tefsir şeklinde adlandırma da yapılır.⁷⁹ Bu başlık altında dilbilimsel tefsirin bazı unsurlarına yer verilecektir.

---

⁷⁴ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/146; 6/140.

⁷⁵ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/306-307; 1/336.

⁷⁶ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 3/119-120; 5/63-64.

⁷⁷ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/306-307.

⁷⁸ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/7-8.

⁷⁹ Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010); İsmail Aydın, *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu* (İzmir: Tibyan Yayınları, 2010), 33; Seyfullah Efe, "Dilbilimsel Tefsir" *Tefsir ve Tefsir Metinleri Ders Kitabı*, ed: Ömer Dumlu, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi, 2011), 136.

2.2.1.1. Kiraâtler

Kiraat terim anlamı olarak “Kur’ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve bu kelimelerle ilgili farklı okuyuş şekillerinin râvilerine nispet edilerek bilinmesi” anlamındadır.⁸⁰

Huveş, bulunduğu bölgede insanların Asım kiraâtinin Hafs rivâyetine bağlı olarak Kur’ân-ı Kerim’i okuduklarından bu okuyuş şekline tabii olduğunu dile getirmektedir.⁸¹ O, kiraat farklılıklarını “قرىء” ve “قرأ” fiilleriyle belirtmektedir. Ayrıca müellifin kiraât konusundaki kaynakları arasında birçok kişi bulunmaktadır.⁸²

Müfessir, bazı kendini bilmezlerin ashabın kiraatini Kur’ân’dan âyet saydıklarından eleştirir ve sahabe arasındaki farklı okunuş şekillerinin kiraat değil o sahabe ait yorumlar olduğunu söyler.⁸³ Huveyş’e göre ahruv-u seb’a yedi lehçe olup bunlar arasında da en güzel lehçe diğer lehçeleri kendi içinde eriten Kureyş lehçesidir.⁸⁴

Müellif, sahabe kiraati olarak gelen rivâyetleri Kur’ân’da ziyadeye yol açtığı için kabul etmemektedir.⁸⁵ Mesela “...bir müddet onu taşır...”⁸⁶ âyetindeki “فَمَرَّتْ” fiilinin okunuşu ile ilgili Ebû Âliye’nin şeddesiz “فَمَرَّتْ” şeklinde “acaba o hamilelik midir yoksa hastalık mıdır?” anlamında okuduğunu; İbn Cühderî’nin ise “فَمَارَتْ” şeklinde “o hamilelikle yaşamaya devam eder” biçiminde okuduğunu⁸⁷ söyledikten sonra bu kiraatlerin her ikisinin de caiz olduğunu çünkü bu kiraatlerde ziyade ve noksanlık olmadığını, bunların tashîf olduğunu bunun da bir sıkıntı doğurmadığını belirtmektedir. Devamında İbn Abbas’tan gelen “استمَّرتْ” okunuşunu ise ziyade olması sebebiyle eleştirmektedir.⁸⁸

⁸⁰ Şemsüddin İbn el-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürsidü't-talibîn* (b.y.: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 9.

⁸¹ Müellif, bir başka yerde bu kiraati seçmesinin sebebi olarak onun daha fasih ve daha sahih olmasından onu seçtiğini ve yeri geldikçe de diğer kiraatlere de işaret ettiğini belirtmiştir. Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/12.

⁸² Aydemir, *Beyânu'l-Meânî Bağlamında Molla Huveyş'in Tefsir Yöntemi*, 109.

⁸³ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/39-41.

⁸⁴ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/42-43.

⁸⁵ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/285; 2/194; 3/426.

⁸⁶ el-A'râf 7/189: “...فَمَرَّتْ بِهِ...”

⁸⁷ Kiraât okunuş şekilleri için bkz. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Aḫmed el-Ḥazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'ân*, nşr. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1423/2003), 7/338.

⁸⁸ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/468.

2.2.1.2. Sarf-Nahiv, Belağat, Şiir

Huveş'e göre sarf ilmi, kelimelerin kalıpları ile ilgilenirken nahiv ilmi ise kelimelerin cümle içerisindeki konumlarıyla ilgilenir. Bu sebeple bu ilimler her müfessirin bilmesi gereken ilimlerdendir.⁸⁹

Müfessirin bazı dilsel açıklamalar ile ilgili kısa bilgilendirmeleri de bulunmakla beraber uzun uzadıya nahvi tartışmalara girdiği yerler de vardır. Bunu yaparken o, konu ile ilgili bir başlık açıp konuyu orada tartışmakta ve diğer müelliflerin görüşlerine de değinmektedir.⁹⁰

Huveş, kelimelerin kalıpları ile ilgili açıklamalarda bulunduğ⁹¹ gibi nahvi açıklamalara yer vermekte⁹² bunları âyetlerle desteklemektedir.

Örneğin “Bir de bakıyorsun, bu bulutlar arasından yağmur yağıyor. Ayrıca dağ gibi bulutlardan dolu yağıdırıyor...”⁹³ âyetindeki “مِنْ” harf-i cerrinin hangi anlamda kullanıldığına dair müellif, birinci “مِنْ” harf-i cerrinin bir gayenin başlangıcı olarak kullanıldığını çünkü önce yağmurun gökyüzünden inmesi gerektiğini; ikinci “مِنْ” harf-i cerrinin teb’iz (kısm/parça) için kullanıldığını çünkü bulutların yoğun olmasından ötürü dağlara benzeten donmuş su kütesinin bir kısmına delalet ettiğini ve üçüncü “مِنْ” harf-i cerrinin ise cins için kullanıldığını çünkü bu dağların başka bir cins değil de doludan olduğunu belirtmek için kullanmaktadır.⁹⁴

Müfessir, belagat ilmini de Kur’ân tefsirinde bilinmesi gereken ilimler arasında saymaktadır.⁹⁵ Ancak kendisi genellikle belagat başlığını zikretmeyip konu hangi başlık altına giriyorsa onu başlık olarak belirtmektedir. Beyan açısından; mecaz⁹⁶, teşbih⁹⁷, istiare⁹⁸, kinaye⁹⁹, temsil¹⁰⁰ vd. bedi’ açısından ise

⁸⁹ Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/7.

⁹⁰ “لوما ولولا” edatının kullanımı için bkz. Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 3/277; “inkari soru edeti” için bkz. Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 3/391-392; “لا جرم” fiilinin okunuşu ve irabı için bkz. Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 4/216.

⁹¹ Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/90; 3/315, 362, 382; 5/151.

⁹² Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/96; 6/143.

⁹³ en-Nûr 24/43: “... نَّمَّ يَجْعَلُهُ رُكَّامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خَلَالِهِ وَيُنَزَّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ ...”

⁹⁴ Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 6/143. Zamirin mercii konusundaki diğer örnekler için bkz. Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/297, 507; 3/106-107, 509; 4/412.

⁹⁵ Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/7.

⁹⁶ Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 3/141; 5/416.

⁹⁷ Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/235; 4/271.

⁹⁸ Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/243; 3/350; 5/60.

⁹⁹ Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/82, 303; 4/12; 5/255, 558.

¹⁰⁰ Molla Huveş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/149; 4/6.

müşakale¹⁰¹, cinas¹⁰² ve iltifat¹⁰³ gibi edebi türleri en çok kullanmaktadır.

Müellif, “*Bunun sebebi, sizin Allah’ın âyetlerini alaya almanız ve dünya hayatının sizi yanılmasıdır. Artık o gün, ne ateşten çıkarılacaklar ne Allah’ı hoşnut etmeleri istenecektir.*”¹⁰⁴ âyetindeki zamirlerin ikinci çoğul kişi (muhatap) zamirinden üçüncü çoğul kişi (gaib) sigasına yöneldiğini/iltifat¹⁰⁵ ettiğini belirtir. O, inanmayanların Allah’ın âyetlerini küçümsemeleri sebebiyle muhatap rütbesinden gaib sigasına düştüklerini bildirmek için bu işlemin yapıldığını iddia eder. Ayrıca iltifatın kelimada hoş karşılanan bedî’ sanatlarından bir çeşit olduğunu da ekler.¹⁰⁶

Molla Huveys, çoğu cahiliye dönemi şiiri olmak üzere¹⁰⁷ yaklaşık 1222 beyte yer verdiği tefsirinde kelime anlamları, kelime çekimleri ve belâğatın çeşitli alanlarında şiirden faydalanmakta ve kullanılan belâğat türüne göre istihadda bulunmaktadır. Mesela “*Sadece bir ses yetti. Hepsini birden çöküp kaldılar.*”¹⁰⁸ âyetinde ses anlamına gelen “*sayha*”nın, (صَيْحَةً) istiare-i mekniyye¹⁰⁹ yoluyla ateşe benzetildiğini; çöküp kalmışlardır anlamına gelen “*hâmidûn*” (حَامِدُونَ) kelimesini ise ateşten bir parça ve ölünün küle benzetilmesi gibi sağ olanlara remiz¹¹⁰ olarak kullanıldığını ifade eder. Ardından âyette geçen bu anlatımı desteklemek üzere Lebîd’den şu beyti aktarır: ¹¹¹

¹⁰¹ Molla Huveys, *Beyânü'l-me'ânî*, 3/116; 5/93.

¹⁰² Molla Huveys, *Beyânü'l-me'ânî*, 4/460.

¹⁰³ Molla Huveys, *Beyânü'l-me'ânî*, 1/231; 4/121; 5/85, 88.

¹⁰⁴ el-Câsiye 45/35: “*ذَلِكُمْ بِأَنكُمْ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوا وَعَرَّيْتُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ*”

¹⁰⁵ İltifat, bir ifade de sözün yönünü birden bire değiştirerek üslup farklılığı meydana getirme sanatıdır. Farklı farklı çeşitleri bulunmakla beraber bizim burada kullandığımız örnekte ise muhataptan gaibe geçiş bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “İltifât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152-153; Süleyman Mollaibrahimoğlu, “Kur’ân’ı Kerim’de İltifat Sanatı”, *Diyanet İlmî Dergi*, 33/1, (1997), 15-35.

¹⁰⁶ Molla Huveys, *Beyânü'l-me'ânî*, 4/121.

¹⁰⁷ Aydemir, *Beyânü'l-Meânî Bağlamında Molla Huveys’in Tefsir Yöntemi*, 120-121.

¹⁰⁸ Yâsîn 36/29: “*إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ حَامِدُونَ*”

¹⁰⁹ İstiare-i mekniyye sadece benzeyenle yapılan istiare çeşididir. Bu durumda benzetilen öge zikredilmeyip okuyucunun onu tayin etmesini sağlayacak ipucu verilir. İskender Pala-İsmail Durmuş, “İstiare”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/316.

¹¹⁰ Dolaylı anlatım terimlerini ifade eden bir terimdir. İsmail Durmuş, “Remiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/556.

¹¹¹ Lebîd b. Rebia b. Malik, *Divanu Lebîd b. Rebia el-Âmirî*, (b.y.: Dâru'l-Marife, 2004), 56.

وَمَا الْمَرْءُ إِلَّا كَالشَّهَابِ وَضَوْئِهِ ... يَحُورُ رَمَادًا بَعْدَ إِذْ هُوَ سَاطِعٌ

İnsan dediğin bir alev ve parıltısı gibidir

Bir süre parıldadıktan sonra küle döner¹¹²

O genel itibariyle şiirle istişhad yöntemini belagat, sarf-nahiv, kelime anlamları, kıraat alanlarındaki ihtilaflarda başvurulacak merci olarak görmektedir. Ayrıca âyetteki anlamı tekid etmek, ibret, hikmet ve diğer alanlarda da bu yöntemi kullanmaktadır.

2.2.2. Kelamî Tefsir

Kelâmî tefsir yöntemi âyetlerin kelimeler ve akideye uygun olarak tefsir edilmesine verilen genel bir adlandırmadır. Genel olarak müfessirler, itikadî mezhepleri doğrultusunda âyetleri te'vil etme eğiliminde oldukları görülür.

Müfessirin kelamî mezhebinin ne olduğu hususunda kesin bir şey söylemek zordur. Çünkü her ne kadar kendisi Hanefî mezhebine mensup olsa da imanın artması ve eksilmesi noktasında onun Eşârîlerin görüşünü tercih ettiği,¹¹³ sıfatlar konusunda Selef'in yolunu tuttuğu görülür. Bu konuda Molla Huveyş'in oğlunun, babasının mezhebi hususunda ona Selefi veya Eşârî denilemeyeceğini ancak genelde Selefin yolunu tuttuğunu söylemesi bizim görüşümüzü desteklemektedir.¹¹⁴

Beyânu'l-me'ânî sahibinin "*el-Kavlu's-sedîd fî ilmi't-tevhîd*" adıyla kaleme aldığı eseri onun kelam alanına hâkim olduğunu göstermektedir. Ayrıca tefsiri incelendiğinde o, bu ilmin müfessir tarafından bilinmesini elzem saymaktadır. Halku'l-Kur'ân,¹¹⁵ Allah'ın sıfatları,¹¹⁶ ismet-i enbiya,¹¹⁷ rüyetullah,¹¹⁸ kader,¹¹⁹ şefaât¹²⁰ gibi konuları tefsirinde işlediği ve Ehl-i Sünnet akidesi doğrultusunda âyetleri tefsir ettiği görülmektedir.

Örneğin müellif, "*Onları iki kere cezalandıracağız. Sonra da büyük bir azaba çarptırılacaklardır.*"¹²¹ âyetinin açık bir şekilde kabir azabına delalet ettiğini

¹¹² Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/34.

¹¹³ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/6.

¹¹⁴ Fadl Hasan Abbas, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 3/250.

¹¹⁵ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/43-44.

¹¹⁶ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/149-150.

¹¹⁷ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/224.

¹¹⁸ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/243, 416-418; 3/386-387.

¹¹⁹ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/293-296; 2/223.

¹²⁰ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/112; 2/178.

¹²¹ et-Tevbe 9/101: "سُعَابُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يَرُدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ"

söylemektedir.¹²² Müellif, bu sonuca varırken âyetlerin¹²³ delaletinden ve bazı dil bilgisi kurallarından da faydalanmaktadır. Bu konuyla ilgili birçok hadis ve rivâyete tefsirinde yer vermektedir.

Ehl-i Sünnet dışındaki Mutezile,¹²⁴ Kaderiyye,¹²⁵ Harûriyye (Hariciler),¹²⁶ Cebriyye,¹²⁷ Mürcie,¹²⁸ Vehhabiyye¹²⁹ gibi mezheplere reddiyelerde bulunmaktadır. Bunun yanında mezhepler tarihi ve dinler tarihi ile ilgili bazı konulara değinmektedir.¹³⁰ Örneğin Dürzilerin “tekammus”¹³¹ inancından bahsetmekte, bunun aklen mümkün olmadığını ve felsefecilerin savunduğu tenasüh inancına benzerlik gösterdiğini belirtmektedir.¹³²

2.2.3. Fikhî Tefsir

Fikhî tefsir, Kur’ân’da bulunan ahkâmla ilgili âyetlerin mezheplerin usulleri doğrultusunda tefsir edilmesine verilen genel adlandırmadır. Müfessirler ya yalnızca ahkâm âyetlerine yönelik tefsir yazmaktadırlar ya da tefsirlerinin içerisinde bu âyetler hakkında bilgi vermektedirler.

Huveys, yıllarca kâdılık yaparak farklı mezheplere sahip kişilerin sorunlarına çareler aradığından hüküm verme yelpazesi sadece Hanefî mezhebiyle sınırlı kalmamıştır. Bu da onun fıkıh noktasında derin bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. “Zamanın değişmesiyle hükümlerin değişebileceği”¹³³ prensibini işleterek bazı hükümlerde döneminin şartları çerçevesinde içtihat

---

¹²² Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 6/479. Kabir sorgusu için bkz. Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 4/281.

¹²³ Genel olarak müfessirin atıfta bulunduğu âyetler şunlardır: el-Mü'minûn 40/46, Nuh 71/25 ve et-Tevbe 9/101.

¹²⁴ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/44, 355; 3/50-51.

¹²⁵ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 4/115.

¹²⁶ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 3/572-573.

¹²⁷ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/295.

¹²⁸ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/295; 2/173.

¹²⁹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/462.

¹³⁰ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/624-628; 6/310-311.

¹³¹ Dürzilere göre ölmek gömlek değiştirmek (tekammus) anlamına gelir; ruh bir gömleği çıkarıp diğerini giyer gibi beden değiştirir, nefis kemale erince artık gömlek değiştirmeye gerek kalmaz çünkü küllî akılla birleşir. Ali İhsan Yitik, “Tenasüh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/444.

¹³² Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 4/47.

¹³³ Dr. Abdulkerim Zeydân, *el-Vecîz fî şerhi'l-kavâidi'l-fıkhiyye fî ş-şeriatî'l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1424/2003), 104.

ettiği konular da bulunmaktadır. Örneğin radyoda Kur'ân dinlendiği zaman tilavet secdesine geldiğinde dinleyicinin secdede bulunmasının vucubiyeti,¹³⁴ talak anında şahit bulundurma,¹³⁵ sarhoşluk halinde yapılan boşanmaları kabul etmeme,¹³⁶ at etinin yenilebilirliği¹³⁷ gibi fetvalar onun kendi zamanının şartlarını göz önüne alarak verdiği fetvalardır.

Müellif, “*Ey iman edenler, sarhoşken, ne söylediğinizi bilecek duruma gelinceye kadar namaza yaklaşmayın...*”¹³⁸ âyetinde kişinin sarhoşluk halinde söylediği küfür sözlerinin muteber olmayacağını çünkü Allah'ın âyette “*İman edenler*” şeklinde hitab ettiğini, bu sebeple kişinin bu durumda tekfir edilmemesi gerektiğini belirtmektedir.¹³⁹

Huveys, tefsirinin ayrıntılı fihki açıklamalarla dolmaması için bazen kitap veya eser ismi belirterek kaynak esere bakılmasını istemektedir.¹⁴⁰ Fıkıh usulü açısından genel itibarıyla Ehli Sünnetin kullandığı edille-i erbaanin (kitap, sünnet, icma ve kıyas) hüküm vermede asıl olduğunu söylemektedir. Kıyasın illeti noktasında çeşitli âyet ve hadisleri sıralamakta ve bu konuda ayrıntılı bilgi için fıkıh usulü kitaplarına bakılmasını istemektedir.¹⁴¹

2.2.4. Tasavvufî Tefsir

Tasavvufî tefsir, âyetlerin mutasavvufun kalbine doğan ilhamla tefsir edilmesine verilen genel bir adlandırmadır. Huveys özelinde tefsirini incelediğimiz de onun tasavvufî tefsir yönelimine başvurduğu görülmektedir. Bazı yerlerde bu konuda yazılan kitaplardan ve risalelerden faydalanmaktadır. En çok nakilde bulunduğu kişiler arasında da Muhyiddin İbnü'l-Arabî bulunmaktadır.¹⁴²

Huveys'in oğluna sorulan “*babanın sufi olduğu iddiaları doğru mu?*” şeklindeki soruyu, o “*babam, hayatının her anını bu minval üzerinde yaşadı ama günümüz (sahte) mutasavvıfları gibi yapmadı. Aksine o, Nakşibendi tarikatını benimseyip evlerinde bazen bu tarikata mensup kişileri misafir etti*” şeklinde cevaplamıştır.¹⁴³

---

¹³⁴ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/74.

¹³⁵ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 6/82.

¹³⁶ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/560.

¹³⁷ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 4/212-213.

¹³⁸ en-Nisâ 4/43: “*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ...*”

¹³⁹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/559-560.

¹⁴⁰ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/100, 306; 2/496; 4/500; 5/194; 6/260.

¹⁴¹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/496-497.

¹⁴² Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/37, 152, 415; 2/125; 3/560; 4/39; 5/204, 368.

¹⁴³ Fadl Hasan Abbas, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 3/249.

Huveys'e göre tasavvufçuların yaptığı tefsirler, kendileri için bağlayıcı olup başkaları için ise tefsir niteliğinde/bağlayıcı değildir. Ayrıca normal/avam insanların onların dediklerini anlamayacaklarından onların bu ilimle uğraşmasını haram addetmektedir.¹⁴⁴

Molla Huveys, tasavvufla bağlantılı bazı konuları tefsirinde işlemektedir. Örneğin râbîta¹⁴⁵, tevessül,¹⁴⁶ ölüden yardım istemek¹⁴⁷, keramet,¹⁴⁸ nebi ve velinin birbirlerine üstünlüğü¹⁴⁹ tartıştığı konular arasındadır. Ayrıca bazı kavramlar hakkında bilgi de verdiği vakidir.¹⁵⁰

Örneğin müellif, “*Kuşkusuz o kesin gerçektir.*”¹⁵¹ âyetinde, bazı sufilerin “hakka'l-yakîn” kavramına bakış açılarını ele almaktadır. O, bazı sufilerin ilmin en yüksek mertebesinin **hakka'l-yakin** derecesi olduğunu ileri sürdüklerini bunun da akıllı bir kişinin ölüm esnasında onun ölüm olduğunu bilmesidir. Bu mertebenin altında da ölüm meleklere gördüğünde öleceğini bilmesi demek olan “**ayne'l-yakin**” derecesi geldiğini son olarak da ölümün herhangi bir vakitte geleceğini bilmesi anlamına gelen “**ilme'l-yakin**” derecesi geldiğini nakleder.¹⁵²

2.2.5. İlmî Tefsir

İlmî tefsir, Kur'ân ibarelerindeki ilmî terimleri açıklama ve onlardan çeşitli ilimler ve felsefî görüşler çıkarmaya denir.¹⁵³ Bu yöntemin açığa çıkmasındaki amaç Kur'ân'da bulunan bazı terimlerin ve cümlelerin günümüz bilimiyle ilişkilendirerek günümüzde bulunan icatların aslen Kur'ân'da var olduğunu göstermeye yöneliktir. Ayrıca bu tefsir yönelimi, bazı çevrelerin “İslam terakkiye manidir” şeklindeki anlayışlarına da reddiye niteliğindedir.

Beyânu'l-me'ânî bağlamında mesele incelendiğinde Huveys'in bu yöntemi tefsirinde kullandığı vakidir. O, her yaptığı ilmî açıklamanın ardından ilmî tefsir yöntemini kabul edenlerin dayandığı âyeti¹⁵⁴ vererek bir nevi her icadı veya bilimsel açıklamayı Kur'ân'a dayandırmaktadır.

¹⁴⁴ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/16.

¹⁴⁵ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 6/325-326.

¹⁴⁶ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 6/324-325.

¹⁴⁷ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 6/324-325.

¹⁴⁸ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/20-21.

¹⁴⁹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 24/124.

¹⁵⁰ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 4/408; 3/222.

¹⁵¹ el-Hâkka 69/51: “وَأَنَّهُ لَحَقَّ الْيَقِينُ”

¹⁵² Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 4/406.

¹⁵³ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, 2/417.

¹⁵⁴ el-En'âm 6/38: “... مَا قَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ...”

Müellif, tefsirinde yeryüzünün oluşumu¹⁵⁵ ve tabakaları,¹⁵⁶ sütün insanda ve hayvanda oluşumu,¹⁵⁷ dağların tabakaları,¹⁵⁸ mikrop,¹⁵⁹ her şeyin sudan olduğu,¹⁶⁰ elektrik¹⁶¹ gibi hususlarda açıklamalarda bulunmaktadır. En uzun hamilelik süresinin dört sene olduğunu kabul etmekte ve tıbbın bu süreyi dokuz ayla sınırlamasını eleştirmektedir.¹⁶² Ayrıca ultrasonla rahimdeki ceninin cinsiyetinin bilinemeyeceğini¹⁶³ iddia etmektedir.

Örneğin “...rahimlerde olanı bilir...”¹⁶⁴ âyetinde müellif, bu âyete geçmiş ulemanın yaklaşımını göz önüne alarak âyetin, rahimdekinin cinsiyeti, eksik mi tam mı olduğu, ten renginin ne olduğu, cennetlik mi cehennemlik mi olduğu gibi hususları barındırdığını söylemektedir. Ardından günümüzde ışınların (röntgen) çocuğun anne karnında kız mı erkek mi doğacağını bilmekten aciz olduğunu da eklemektedir.¹⁶⁵ Huveyş’in yaşadığı dönemlerde tıp bu kadar ilerlemediğinden ve tıp konusundaki tecrübe yetersizliğinden böyle bir kaniya varmış olabileceği düşüncesindeyiz.

3. Kur’ân İlimleri Açısından Beyânu’l-Me’ânî

Ulumu’l-Kur’ân/Kur’ân ilimleri, Kur’ân’a ait olan, Kur’ân’la bağlantısı bulunan ve Kur’ân’ın anlaşılmasına katkısı bulunan bütün ilimlere denir.¹⁶⁶ Müellifin tefsirinde yer verdiği Kur’ân tarihi konularına ve Kur’ân ilimleri örneklerini inceleyelim.

3.1. Kur’ân Tarihi

Molla Huveyş’e göre Kur’ân’ın nüzûlü, Hz. Peygamber’in 41 yaşına girdiği yılın Ramazan ayının on yedi veya yirmi yedinci günüyle başlar. Bu nüzûl bir defada

---

¹⁵⁵ Molla Huveyş, *Beyânu’l-me’ânî*, 3/291, 299.

¹⁵⁶ Molla Huveyş, *Beyânu’l-me’ânî*, 4/383.

¹⁵⁷ Molla Huveyş, *Beyânu’l-me’ânî*, 4/233-235.

¹⁵⁸ Molla Huveyş, *Beyânu’l-me’ânî*, 3/479.

¹⁵⁹ Molla Huveyş, *Beyânu’l-me’ânî*, 4/383.

¹⁶⁰ Molla Huveyş, *Beyânu’l-me’ânî*, 4/303.

¹⁶¹ Molla Huveyş, *Beyânu’l-me’ânî*, 2/63.

¹⁶² Molla Huveyş, *Beyânu’l-me’ânî*, 6/81.

¹⁶³ Molla Huveyş, *Beyânu’l-me’ânî*, 3/492.

¹⁶⁴ Lokmân 31/34: “...وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ...”

¹⁶⁵ Molla Huveyş, *Beyânu’l-me’ânî*, 3/492.

¹⁶⁶ Kur’ân ilimlerinin tanımı ve kapsamı için bkz. Ebû’l-Ferec Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *Fünûnu’l-efnân fi ‘uyûni ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Beşâir, 1987); Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.); Ömer Dumlu, *Tefsiri Usulü* (İzmir, Tibyan Yayıncılık, 2017).

Levh-i Mahfûz'dan Beytu'l-İzze'ye olmuştur. Müellif, bu iddiasını desteklemek amacıyla “Biz, Kur’ân’ı Kadir gecesinde indirdik”¹⁶⁷, “Biz onu, mübarek bir gecede indirdik.”¹⁶⁸ ve “Ramazan ayı Kur’ân’ın indirildiği aydır.”¹⁶⁹ âyetlerini delil olarak kullanmaktadır.¹⁷⁰

Sûre ve âyet tertibi hususunda müellif, bunların içtihadî olmayıp tevkifi olduğunu dile getirir. Hatta bu tevkifliğin Cibril-i Emin’in yönlendirmesiyle olduğunu da ekler.¹⁷¹ Molla Huveys, bazı sûrelerin birbirine muttasıl olarak indiğine dair görüşü de reddetmektedir. Şöyle ki müellif, Kur’ân’ın toplam 114 sûresi olduğunu ve eğer bazı sûreleri birbirinin devamı olarak kabul edersek bu sayının düşeceğini ve bunun kurrânın icmainsine muhalif olacağını ifade eder.¹⁷²

Kur’ân cem’i ve çoğaltılması meselesinde ise o, Kur’ân’ın -şu an elimizde olduğu tertiple- Hz. Peygamber döneminde sahifelere değil de deri, yontulmuş ince taş ve hurma dallarında toplandığını, Ebu Bekir döneminde cem edilmesinin ise sadece farklı eşyalar üzerine yazılmış olan Mushaf’ı sahifelere yazdırmak olduğunu, Osman dönemindeki cem’in ise şu anda olduğu gibi onları sahife ve defterlere yazıp iki kapak arasına getirmekten ibaret olduğunu söylemektedir. Ayrıca müellif, Hz. Osman döneminde istinsah heyetinde olanların kimler olduğu, kaç nüsha yazıldığı, bunların dışındaki Mushafların yok edilmesi, Hz. Ali’nin Kur’ân’ı cem’ etmesi, Kur’ân’da lahn¹⁷³ meseleleri gibi hususları da irdelemektedir.¹⁷⁴

Kur’ân tercümesinin imkanı hakkında da konuşan Huveys, Müslümanların ne lafzen ne de manen Kur’ân’ı tercüme edemeyeceklerini belirtir. Bunun sebebi olarak da Arap harflerinin/kelimesinin bir kısmının diğer dillerde karşılığının olmamasına bağlamaktadır. Lakin Kur’ân metninin muhafazasıyla beraber tefsirinin diğer dillere tercümesini caiz görür. Ayrıca kadın ve erkek her Müslümanın Arap dilini öğrenmelerinin farz olduğunu da ekler.¹⁷⁵

¹⁶⁷ el-Kadr 97/1: “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ”

¹⁶⁸ ed-Duhan 44/3: “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ”

¹⁶⁹ el-Bakara 2/185: “شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ”

¹⁷⁰ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/23

¹⁷¹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/3.

¹⁷² Özellikle o, Übey b. Ka'b'ın, “Kureyş ve Fil sûreleri tek bir sûredir” rivâyetini eleştirmekte ve Kureyş sûresindeki “لِيلَاف” kelimesinin harf-i cer muteallakının Fil sûresindeki “مَأْكُول” olduğuna dair görüşün bir kıymeti olmadığını da eklemektedir. Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/234. Bu konu ile ilgili bilgi verdiği diğer yerler için bkz. Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/160; 6/400.

¹⁷³ Lahn, konuşmada ve yazıda yapılan hatalar. Ne olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/55-56.

¹⁷⁴ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/28-32.

¹⁷⁵ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 4/1.

3.2. Esbâb-ı Nüzûl

Esbâb-ı Nüzûl, Hz. Peygamberin risalet döneminde yaşanan, âyet(ler)in veya sûrenin inmesine yol açan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmek üzere kullanılan terime denir.¹⁷⁶

Molla Huveys, sebep-i nüzûlün önemi hakkında tefsirin mukaddimesinde bilgiler verir. O, sebep-i nüzûlü, Kur'ân âyetlerinin bir kısmının İslam toplumunda yaşanan bazı olaylara cevap olarak inmesi şeklinde niteler. Bu konuda yazılmış pek çok eser olmakla birlikte Huveys kendi tefsirinin de sebep-i nüzûl noktasında yeterli bir eser olduğunu vurgular.¹⁷⁷ Özellikle burada müellifin esbâb-ı nüzûlle ilgili başka bir kitaba bakmaya ihtiyaç olmayacak kadar çok bilgi verdiğini belirtmemiz gerekir ki, esbâb-ı nüzûl rivâyetleri kapsamında birçok sahabe ve tabiînden rivâyetler aktarması da bunun göstergesidir.¹⁷⁸

Müellif, nüzûl sebeplerinin birden çok olabileceği anlamına gelen “sebebin taaddüdü”¹⁷⁹ ve hüküm bildiren bir âyetin Mekke’de inmesi ama o âyetle ilgili hükmün ancak Medine döneminde uygulanıyor olması anlamına gelen hükmün veya nüzûlün taahhürü meselesini kabul etmektedir.¹⁸⁰ Örneğin “Eğer Allah kullarının rızkını genişletseydi, yeryüzünde taşkınlık yaparlardı. Fakat O, rızkı dilediği miktarda verir. Kuşkusuz O, kullarını çok iyi bilir ve görür”¹⁸¹ âyeti hakkında iki sebep-i nüzûl rivâyeti aktarmaktadır. Birincisi: Ashab-ı Suffe’nin, Hz. Peygamber’den “Allah’ın fazlından kendilerini zenginleştirmesini, rızkı genişletmesini ve onlara bol bol mallar vermesi için dua etmesini” istemeleri üzerine bu âyetin inmesi rivâyetidir. İkincisi ise Habbâb b. Eret’in “Benî Nadîr ve Benî Kaynuka’nın mallarına baktıktan sonra onları kendimiz için temenni ettiğimizde bu âyet indi” şeklindeki rivâyettir. Bu iki rivâyeti naklinden sonra müfessir, bir âyet için birden çok sebep-i nüzûl olabileceğini söylemekte ve bundan da bir beis olmayacağını da eklemektedir.¹⁸²

¹⁷⁶ Halid Abdurrahman el-Akk, *Usûlu't-tefsir ve kavâiduh* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2007), 99; Ömer Dumlu, *Kur'ân'da Bazı Kavramlara Bakış* (İzmir: Anadolu Yayınları, 2009), 20; Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam* (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 56.

¹⁷⁷ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/26.

¹⁷⁸ Aydemir, *Beyânu'l-Meânî Bağlamında Molla Huveys'in Tefsir Yöntemi*, 34-35

¹⁷⁹ Bu şu anlama gelmektedir: birçok nüzûl sebebi dolayısıyla bir âyet nazil olmuş ise buna “sebebin taaddüttü” denilmektedir. Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, 97.

¹⁸⁰ Taaddüt meselesi için bazı örnekler için bkz. Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/154; 4/43; 5/197; 6/365. Hükmün veya nüzûlün taahhürü meselesi için bkz. Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/134, 277, 292, 300; 3/93; 5/375.

¹⁸¹ eş-Şûrâ 42/26: “وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ نُنزِّلُ بَقْدَرٍ مَا يَشَاءُ ۗ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ”

¹⁸² Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 4/42-43. Ayrıca rivâyetin tahkiki için bkz. Ebûl-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 291.

Müfessir Huveys, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini salt rivâyet olması açısından derhal kabul etme gibi bir anlayışa sahip olmamış aksine onları çeşitli açılardan eleştiriye tâbi tutmuştur.¹⁸³ Üstelik Mekkîlik-Medenîlik kriterine uymayan yerlerde kullanılan rivâyetleri de eleştirmiş hatta zayıf ve uydurma olarak kabul etmiştir.¹⁸⁴

Hakkında esbâb-ı nüzûl rivâyetleri olan âyetlerin anlaşılmasında bu rivâyetler sebebiyle âyetlerin umum veya husus ifade edip etmediği tartışmalı bir konudur. Huveys, bu konuda her esbâb-ı nüzûl rivâyetinin ardından “âyet umum ifade etmektedir” diye vurgu yapmaktadır.¹⁸⁵ Bunu yaparken de bütün usul ulemasının kullandığı “muteber olan lafzın umumudur, sebebin hususiliği değildir”¹⁸⁶ cümlesini eklemektedir. Örneğin müellif, Hümeze sûresinin,¹⁸⁷ giybeti, iftirayı ve insanlara sataşmayı adet haline getirmiş olan Ahnes b. Şerîk hakkında nâzil olduğunu söyleyip, “buradaki tehdit, bütün bu çirkin fiilleri yapanlar hakkında umumdur. Muteber olan lafzın umumiliği olup sebebin hususiliği değildir” sözleriyle yorumunu sonlandırır.¹⁸⁸

3.3. Mekkî-Medenî

Huveys, âyet ve sûrelerin Mekkî-Medenî şeklindeki ayrımında hicreti esas alır. Mekkî sûreler, 86 tanedir. Bunların ilki Alak sonuncusu ise Mutaffifin'dir. Medenî sûreler, 28 tanedir. Bunların ilki Bakara, sonuncusu ise Nasr'dır.¹⁸⁹

Molla Huveys, nüzûl sırasını oluştururken kimlerden faydalandığını/kimlere tâbi olduğunu mukaddimesinde açıklamaktadır. O, “Ebû'l-Kâsım Ömer b. Muhammed b. Abdulkâfi'nin kitabı,¹⁹⁰ Mısır Şeyhu'l-Kurrâsî Şeyh Muhammed Mütevellî'nin *Kitabu Tahkiki'l-Beyan'ı*, Şâtibi'nin *Nâzimetu'z-Zehr'* adlı eseri ve bu kitabın Ebû İd Rıdvan b. Muhammed tarafından yapılan şerhi, yine Ebû İd Rıdvan b. Muhammed'e ait olan *Kitabu İrşâdi'l-Kurrâ ve'l-Kâtibîn'* adlı eser ve diğer birbirinden farklı tefsir ve kıraat kitaplarından birçok mutemed ulemanın Mekkî ve Medenî sûre ve âyet hakkındaki görüşlerinden faydalandığını

¹⁸³ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/489.

¹⁸⁴ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/140, 219.

¹⁸⁵ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/170, 250.

¹⁸⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/164: “العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب”

¹⁸⁷ el-Hümeze 104/1: “Yazıklar olsun! Arkadan çekiştirip ayıplayan her kişiye!(1)” “وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ”

¹⁸⁸ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/250.

¹⁸⁹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 124-25.

¹⁹⁰ Müellif isim vermemekle birlikte kitabın tam adı şudur: “*Adedu suveri'l-Kur'ân ve âyâtihî ve kelimâtihî ve hurûfihî ve telhîsu Mekkîhî ve Medenîhî*”.

açıklamaktadır.¹⁹¹ Araştırmamız sonucunda ise Huveys'in nüzûl sıralaması ile güya Hz. Osman'a atfedilen nüzûl sıralamasının,¹⁹² Kuduroğlu (ö. 1913)¹⁹³ ve Şeyh Muhammed Ali Halef el-Hüseynî'nin (ö. 1939)¹⁹⁴ sıralamasının aynı olduğunu fark ettik.

Müellifin Mekkî nüzûl sırası şu şekildedir (parantez içerisinde verdiğimiz âyet numaraları ise o sûre içinde Medenî kabul edilen âyetlere işaret etmektedir): el-Alak, el-Kalem (17-33, 48-50), el-Müzzemmil (10, 11, 20), el-Müddessir, el-Fatiha, Tebbet, et-Tekvîr, el-A'lâ, el-Leyl, el-Fecr, ed-Duhâ, el-İnşirâh, el-Asr, el-Âdiyât, el-Kevser, et-Tekâsür, el-Mâûn, el-Kâfirûn, el-Fil, el-Felak, en-Nâs, el-İhlâs, en-Necm (32), Abese, el-Kadr, eş-Şems, el-Burûc, et-Tîn, Kureys, el-Kâri'a, el-Kiyâmet, el-Hümeze, el-Mürselât (48), Kâf (38), el-Beled, el-Kamer (44-46), Sâd, el-A'râf (162-170), el-Cin, Yâ-Sîn (45), el-Furkân (68-70), el-Fâtır, Meryem (58,71), el-Vâkı'a (81, 82), eş-Şu'arâ (197, 224-227), en-Neml, el-Kasas (52-55, 82), el-İsrâ (26, 32, 33, 74-80), Yûnus (40, 94-96), Hûd (13, 14, 114), Yûsuf (2, 3, 7), el-Hicr (85), el-En'âm (2-32, 92, 93, 114-141, 151-153), es-Sâffât, Lokman (27-29), Sebe' (6), ez-Zümer (52-54), el-Mü'min (56-57), el-Fussilet, eş-Şûrâ (23-27), ez-Zuhruf (54), ed-Duhân, el-Câsiye (14), el-Ahkâf (10, 15, 35), ez-Zâriyât, el-Gâsiye, el-Kehf (28, 83-101), en-Nahl (126-128), Nûh, İbrahim (28, 29), el-Enbiyâ, el-Mü'minûn, es-Secde (16-20), et-Tûr, el-Mülk, el-Hâkka, el-Me'âric, en-Nebe', en-Nâzi'ât, el-İnfîtâr, el-İnşikâk, er-Rûm (17), el-Ankebût (1-11), el-Mutaffîfîn.

Medenî nüzûl sıralaması şu şekildedir (parantez içerisinde verdiğimiz âyet numaraları ise o sûre içinde Mekkî kabul edilen âyetlere işaret etmektedir): el-Bakara (281), el-Enfâl (30-36), Âl-i İmrân, el-Ahzâb, el-Mümtehine, en-Nisâ, el-Zilzâl, el-Hadîd, Muhammed (13), er-Ra'd, er-Rahmân, el-İnsan, et-Talâk, el-Beyyine, el-Haşr, en-Nûr (55), el-Hac (52-55), el-Münâfikûn, el-Mücâdele, el-Hucurât, et-Tahrîm, et-Tegâbûn, es-Saff, el-Cum'a, el-Feth, el-Mâide, et-Tevbe, en-Nasr.

Müellif, el-Felak ve en-Nas sûrelerinin Mekkî olduğunu ileri sürmektedir. Bu sûrelerin Medine'de Hz. Peygambere Yahudiler tarafından sihir yapıldıktan

¹⁹¹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/10.

¹⁹² Mustafa Öztürk - Hadiye Ünsal, *Kur'an Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 309-310. Ayrıca Hz. Osman'ın nüzûl sırasının ona aitliği ile ilgili şüpheli bazı durumlar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öztürk - Hadiye Ünsal, *Kur'an Tarihi*, 264-266.

¹⁹³ Bu kişi Türkiye'de Hattat Mustafa Nazif Kadırgalı olarak tanınmaktadır. Kadırgalı yazdığı mushafa sûrelerin baş kısımlarına hangi sûrenin hangi sûreden sonra indiğine dair açıklamalarda bulunduğundan kendisinden sonra gelenlerin onun nüzûl sırasına uymuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, 97.

¹⁹⁴ Mısırlı kıraat âlimi ve Mâlîkî fakihidir. Kıraat alanında çeşitli eserlere imza atmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Aruçi, "Muhammed Ali el-Haddâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/500.

sonra indiği görüşünün doğru olmadığını söylemekte bunun sebebi olarak da bu iki sûrenin Mekke döneminin başlarında indiğini o dönemde onun daha Yahudilerle ne bir arkadaşlığı ne de onlarla bir işi olmamasını delil olarak göstermektedir. Bu açıklamanın ardından Muavvizeteynin Medine'de indiğini söyleyenlerin sahih olmayan bir görüş dile getirdiklerini belirtmektedir. Çünkü itimad edilen görüşün bu iki sûrenin Mekkî ve göz değen, hased edilen ve büyü yapılan kişilerin kıyamete kadar bu âyetleri okuması için olmasıdır.¹⁹⁵

3.4. Nâsîh-Mensûh

Müfessir Huveys, nesh konusuyla ilgili sahabeden bu konu hakkında bir şeyin varid olmadığını ve Hz. Peygamber'den sonra da onların böyle bir ihtilafa düşmediklerini söylemiştir. Ayrıca Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği şekliyle şu anda elimizde olduğunu söylemesi¹⁹⁶ bize onun hükmü bâki ama tilâveti mensûh sayılan âyetleri kabul etmediğini gösterir. Müfessirler genelde hükmü bâki ama tilâveti mensûh olan neshe recm âyetini örnek göstermektedirler. Huveys, recm meselesinde "recmin, tilaveti mensuh ama hükmü bâki sayılan âyetle meşru olmadığı; aksine konunun sahih sünnet, sahabe ve İslam ümmetinin bu konudaki icması ile var olduğu" görüşündedir.¹⁹⁷

Huveys'e göre mensûh diye addedilen âyetler, mutlak ve âmm âyetlere nispetle mukayyed ve muhassastır. Ayrıca müfessirler bu iki asla (mukayyed-muhassas) dikkat etmemeleri, nüzûl tarihi ve âyetlerin iniş sebeplerini itinayla incelemedikleri için neshi kabul ederek hataya düşmüşlerdir. Kur'ân'da var olan nesh de diğer semavî kitapların neshidir.¹⁹⁸ Müellifin bu kaniya varmasında Ebu Müslim'in (ö. 322/934) etkisi kaçınılmaz bir gerçektir. Öncelikle nesh konusunda İslam bilginleri arasında ondan başka farklı bir sesin çıkmaması ve tefsirinde onu hayırla yâd etmesi bu etkiyi bariz bir şekilde göstermektedir.¹⁹⁹

Müellif, va'd-vaîd ve usulu'd-din²⁰⁰ meselelerinde neshin olamayacağını ifade etmektedir. Ayrıca o, nesh olarak anlaşılan âyetlerin âmm olup tahsise uğradığını,²⁰¹ mutlak olup takyide uğradığını²⁰² ve bazı âyetlerin tahfif²⁰³ için

¹⁹⁵ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/185.

¹⁹⁶ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/33.

¹⁹⁷ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 6/108.

¹⁹⁸ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/38. Bir başka yerde ise müellif, "nesh aklen ve şer'an caizdir. Câiz olan nesh Kur'ân'ın kendisine muhalif olan semavi kitapları ve suhurları nesh etmesidir" şeklinde belirtmektedir. Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/71.

¹⁹⁹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/37.

²⁰⁰ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 3/496.

²⁰¹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/125-126.

²⁰² Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/38.

²⁰³ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/35; 5/308.

geldiğini belirtmekte bunlara ek olarak da daha önce inen âyetin daha sonra inen âyetleri nesh edemeyeceğini²⁰⁴ söylemektedir. Müfessir, kimi âyetlerde geçmiş ulemanın nesh addettiği âyetlerde açıklamalarda bulunmakta yeri geldikçe de onları eleştirmektedir.²⁰⁵

Müellif, “*Nerede olursan ol, yüzünü Kâbe yönüne çevir. Sizler de her nerede olursanız yüzlerinizi Kâbe yönüne çevirin.*”²⁰⁶ âyetinde Hz. Peygamberin ve müşriklerin kible ile ilgili uygulamaları hakkında bilgi verdikten sonra kible değişikliğinin nesh olarak isimlendirilemeyeceğini çünkü Kur’ân’da, Hz. Peygamberin ve ashabının Mescid-i Aksa’ya yönelme hususunda sorumlu tutulduğuna dair bir âyetin olmadığını belirtir. Neshi, Kur’ân’da var olan bir hükmün aksi doğrultusunda yeni bir hükmün inmesi diye tanımlar.²⁰⁷ Kısacası o, Kur’ân’da ilk zamanlarda hangi yöne dönüleceği hususunda bir âyetin olmamasından ötürü daha sonra gelen kible değişikliğinin nesh olarak algılanmaması gerektiğini savunur.

3.5. Hurûf-ı Mukattaa

Bu harflerin ne olduğu ile ilgili çeşitli görüşler aktarılmıştır. Huveyş bu konu hakkında ayrıntılı bilgileri A’râf sûresinin tefsirinde vermektedir. Bu bölümde bu harflerin kaç harften oluştuğu, kaçının noktalı kaçının noktasız, kaç sûrenin başında bulunduğu ve anlamının ne olduğu hususunda bilgiler vermiştir.²⁰⁸ Huveyş, hurûf-ı mukattaa için şu açıklamaları yapmaktadır: Bunların, sadece Allah’ın bilebileceği müteşâbih bilgi olması;²⁰⁹ her bir harfin Allah’ın isimlerinden bir isim olması;²¹⁰ sûrelerin isimleri olması;²¹¹ Allah ile peygamber arasında hiç kimsenin bilemeyeceği rumuz olması;²¹² icaz açısından kimsenin aynısını getiremeyeceği nitelikte meydan okuma harfleri olması;²¹³

²⁰⁴ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/485.

²⁰⁵ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/106; 3/42.

²⁰⁶ el-Bakara 2/150: “*وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ...*”

²⁰⁷ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/100. Kur’ân’da kendisiyle ilgili bir hüküm inmemiş olmasına rağmen yeni gelen âyetin nesh olarak değerlendirilmesine bir diğer örnek de Ramazan ayının akşamında cinsel ilişkiye girme meselesidir. Huveyş’e göre Ramazan ayının gecesinde cinsel ilişkiye girilmeyeceği yönünde bir hüküm bulunmamaktadır. Bu sebeple Bakara 187. âyet mensûh sayılmaz. Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/137-138.

²⁰⁸ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/327-328.

²⁰⁹ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/75, 256, 327; 2/308.

²¹⁰ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/256, 297, 328; 2/136.

²¹¹ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/256, 297; 3/89.

²¹² Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/256; 2/256; 3/92.

²¹³ Molla Huveyş, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/257, 297.

Peygamberin isimlerinden bir isim olmaları (Yâ-Sîn, Tâ-Hâ, Nûn);²¹⁴ Kur'ân'ın isimlerinden olmaları.²¹⁵

Müellif, bu âyetler hakkında bilgiler verirken sahabeden Hz. Ebû Bekir,²¹⁶ Hz. Ali,²¹⁷ İbn Abbas,²¹⁸ gibi isimlerden nakiller yapmakta, bu harfler konusunda aşırıya gitmiş olan ve hurafeler nakleden İbn Kesir'i ve İsmail Hakkı Bursevî'yi eleştirmektedir.²¹⁹

3.6. Tekrarlar

Tekrar kelimesi “k-r-r” kökünden türeyen bir kavramdır. Bu kavram, geriye dönmek, tekrarlamak anlamlarına gelir.²²⁰ Kur'ân'da bazı âyet ve kelimelerin farklı yerlerde tekrar etmesinden dolayı “Tekraru'l-Kur'ân” ilmi doğmuştur.

Huveys, tekrarın Kur'ân belagatı noktasında elzem olduğunu çünkü Arapların daha önce putperest olup tevhid, mead ve nübüvveti inkâr etmeleri sebebiyle bu üslubun kararlılık göstermesi açısından gerekli olduğunu ve İslam'a davetin devamlı tekrar ile olacağını ekler. Ayrıca tekrarın Araplar tarafından tekit ve daha iyi anlaşılma için kullanıldığını da ifade eder.²²¹

Müellif, tefsirinde kıssaların,²²² kelimelerin,²²³ âyetlerin,²²⁴ iki farklı kelimeyle aynı anlamın vurgulandığı yerlerin,²²⁵ tekrar olduğu düşünülen ama tekrar olmayan yerlerin²²⁶ ve emirlerin tekidi²²⁷ için tekrarın yapıldığına değinmiştir.

3.7. Garibu'l-Kur'ân

Kur'ân'da, az kullanılmasından dolayı manası yaygın olarak bilinmeyen ve anlaşılması güç lafızlar bulunmaktadır. Tefsir ilminde Kur'an'daki bu tür

---

²¹⁴ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/22, 181.

²¹⁵ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 3/89.

²¹⁶ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 3/474.

²¹⁷ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 3/474.

²¹⁸ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/75.

²¹⁹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 4/27.

²²⁰ Zerkeşi, *el-Burhan*, 3/12.

²²¹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/175.

²²² Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/326.

²²³ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 6/37.

²²⁴ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 6/57.

²²⁵ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 3/131.

²²⁶ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/433.

²²⁷ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/100, 132.

kelimelerin açıklanması Garîbü'l-Kur'ân'ın konusunu teşkil etmektedir.²²⁸

Molla Huveys, tefsirinde bu konu hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. O, Kur'ân'da Arapça dışında başka dillere ait kelimelerin bulunduğu görüşünü benimseyip bu kelimelerin de iki yüzden fazla olduğunu söylemektedir. Yabancı dilden alınmış kelimeler, Arapçanın yetersizliğinden kaynaklı değildir. Çünkü zaten o kelimelerin eş anlamlıları Arapça'da bulunmaktadır. Ona göre Arapça olmayıp da Kur'ân'da bulunan kelimeler, Kur'ân daha nazil olmadan kullanılmaktaydı. Bu sebeple bu kelimeler muarreb sayılmakta ve Kur'ân'ın indiği dönemlerde o coğrafyada kullanılmaktadır.²²⁹ Bunun yanında Arapça dışı dil haricinde Tay, Huzeyl, Yemen, Himyer ve Tihame gibi Arap lehçelerde kullanılan kelimelerin de Kur'ân'da yer aldığını ifade etmektedir. Müfessir, toplam 151 farklı kelimenin dil ve lehçe örneklerini de tefsirinde sıralamaktadır.²³⁰ Örneğin Meryem sûresi 24. âyetteki “سريًا” kelimesinin Süryanice de nehir veya küçük dere anlamına geldiğini;²³¹ İnsan sûresi 13. âyetteki “المهريير” kelimesinin ay/kamer anlamına geldiğini²³² belirtmektedir.

3.8. Fezailü'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerim'in üstünlüklerini onun tamamını veya bazı sûre ya da âyetlerini öğrenip okuyan, öğreten, dinleyen, ezberleyenlerle hükümlerine göre amel edenlerin kazanacağı sevapları, bazı sûre yahut âyetlerin şifalı oluşuna dair bilgileri ifade etmek üzere “Fezailü'l-Kur'ân”, “Sevabu'l-Kur'ân” ve “Menafiu'l-Kur'ân” gibi tabirler kullanılmaktadır.²³³

Huveys, tefsirinde toplam on kez Fezailü'l-Kur'ân rivâyetini kullanmıştır. “Bu konudaki birçok hadisin sahihliği noktasında şüphe bulunduğundan bu tarz rivâyetleri tefsire almadığını”²³⁴ söyleyen müfessir bu alana temkinli yaklaşmıştır.

---

²²⁸ Celâleddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm (b.y.: el-Hey'etu'l-Miṣriyyeti'l-Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974), 2/3; İsmail Cerrahoğlu, “Garibü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/379.

²²⁹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/287.

²³⁰ Aydemir, *Beyânu'l-Meânî Bağlamında Molla Huveys'in Tefsir Yöntemi*, s. 69-80.

²³¹ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/290.

²³² Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 2/290.

²³³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 4/120; Abdullah Aydemir, “Fezailü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/532.

²³⁴ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/190.

Müellif, rivâyetlere sûre başlangıcında²³⁵ ve bitiminde²³⁶ ya da rivâyete konu olan âyetin tefsirinde yer²³⁷ vermektedir. Ayrıca müfessir burada halkın da faydasına olacak şekilde, İhlas, Felak, Nas, Ya-Sin, Âyetü'l-Kürsî gibi çokça okunan sûre ve âyetlerle ilgili Fezailü'l-Kur'ân rivâyetlerini aktarmaktadır. Örneğin Beyanu'l-Meanî sahibi, uyumadan önce muhtevasında koruma ve bereket olduğundan âyetü'l-kürsi, ihlas ve Hadid sûresinin 1. ve 2. âyetlerin okunmasının müstehap olduğunu söylemiştir.²³⁸

Sonuç

Tefsir literatüründe önemli bir yere sahip olan nüzûl sıralı tefsir yazımında bir ilk sayabileceğimiz “Beyânu'l-me'ânî” sahibi Molla Huveys, yirminci yüzyılda Suriye topraklarında yaşamış kâdıklık görevini de yürütmüş bir tefsir âlimidir.

“Beyânu'l-me'ânî” 1936-1939 yıllarından yazılmış, altı ciltten müteşekkil ve sadece 1962 yılında basımı yapılmış bir eserdir. İlk dört cildi Mekki, son iki cildi Medenî sûreleri içermektedir. Tefsirinin mukaddimesinde neredeyse Kur'ân ilimleri konularının hepsini işlemiş ve çeşitli görüşler beyan etmiştir. Bunların yanı sıra Kur'ân tarihi ve tefsir tarihi gibi konular hakkında da bilgiler vermiştir.

“Beyânu'l-me'ânî” tefsir yöntem açısından incelendiğinde onun ne tam dirâyet ne de tam rivâyet tefsiri olarak değerlendirebileceğini ama bu iki yöntemi kendi içinde barındıran bir şekilde yazıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca müfessirin tefsirinde Kur'ân'ı Kur'ân'la, hadislerle, sahabe ve selef görüşleriyle tefsir yöntemini kullanması ve kendisi tarafından eleştiriyeye maruz kalsa da İsrailî rivâyetlerden yararlanması onun rivâyet tefsir yöntemini kullandığının bir göstergesidir. Müfessirin Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine çokça yer verdiği ve bu yöntemi tefsirde asıl olarak kabul ettiği tespit edilmiştir. Kur'ân'ın hadislerle tefsirinde Buhârî ve Müslim'den gelen her hadisi kabul etmeyip bazı tartışmalardan dolayı eleştirdiği, bunun yanı sıra tefsirinde bazı mevzu hadislere yer verdiği görülmektedir.

Dirâyet başlığı altında müfessirin rivâyet unsurundan farklı olarak kıraat, dilbilgisi, fıkıh, kelam, tasavvuf gibi konulara değindiği görülmektedir. Kıraatlerin tasnifi hususunda kendince bir yöntem ortaya koyan Huveys, kimi zaman bu yöntemine uymamıştır. Ayrıca kelime açıklaması konusunda da birçok şairin şiiirinden yararlanmıştır. Bu anlamda bin iki yüz yirmi iki beyitle istiştatta bulunmuştur. Kelami tefsir bölümünde Huveys, Ehli Sünnet bir kişiliğe sahip

²³⁵ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/188; 2/238.

²³⁶ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 1/165; 3/436; 6/399.

²³⁷ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 5/225; 6/6.

²³⁸ Molla Huveys, *Beyânu'l-me'ânî*, 6/6.

olduğundan tartışılan konuya göre Eşarî, Maturidî veya Selefi ekollerinden herhangi birinin görüşünü kabul etmiştir. Fıkıh ilmi özelinde müellifin, Hanefî mezhebine mensup olması onun bazı konularda diğer mezheplerin görüşlerine göre fetva vermesine engel olmamış hatta kendisinin kâdi olması hasebiyle zamanın şartlarına göre içtihatla bulunmuştur. İlmî tefsirde ise böyle bir yöntemi tefsirinde uygulamış fakat ayetlerden kaynaklı bazı bilimsel açıklamaları kabul etmemiştir. Tasavvufi tefsir anlayışında ise müfessirin bazı sahte mutasavvıfları eleştirmesiyle beraber bu yöntemi tefsirinde uyguladığı görülmüştür.

Kur'ân ilimleri açısından tefsire baktığımızda sebep-i nüzûl, Mekkî-Medenî, nesh konuları ağırlık teşkil etmektedir. Müfessir, sebep-i nüzûl hususunda sebebin hususiliği değil lafzın umumiliğini ve bir âyet hakkında birden çok sebep-i nüzûl rivayetinin olabileceği görüşünü benimsemekte, Mekkî-Medenî ayrımında hicreti esas almakta ve nesh konusunda da Kur'ân'da neshin bulunmadığı düşüncesini açıkça beyan etmektedir.

Kaynakça

- Abbas, Fadl Hasan. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn esasiyyetu ve ittichatu ve menâhîcu f'l-'asri'l-hadîs*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2016.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. Abdulhadi. *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammâ's-tuhira mine'l-ehâdisi 'ala'l-elsineti'n-nâs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 2009.
- Akk, Halid Abdurrahman. *Usûlu't-tefsir ve kavâiduh*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2007.
- Arslan, Ahmet Turan – Uzun, Mustafa İsmet. "Tahrîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/472-474. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aruçi, Muhammed. "Muhammed Ali el-Haddâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/500. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Ayâzî, Seyyid Muhammed Ali. *el-Müfessirûn hayatuhum ve menhecuhum*. Tahran: Vezaretü's-Sekâfetü ve'l-İrşâdü'l-İslamî, 1386.
- Aydemir, Abdullah. "Fezailü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/532-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrailiyat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts.
- Aydemir, Mehmet. *Beyânu'l-Meânî Bağlamında Molla Huveys'in Tefsir Yöntemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2021.
- Aydın, İsmail. *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu*. İzmir: Tıbyan Yayınları, 2010.
- Aydın, Muhammed. "Rivâyet Tefsiri Kavramı ve Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008), 25-45.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir. b.y.: Dâru Tavku'n-Necât, 1422/2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garibü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/379-

380. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Muharrem Çelebi, "Ezdâd". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 12/47-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çetin, Abdurrahman. "Lahn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/55-56. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- ed-Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer. *Sünenu Dârekutnî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004.
- Dumlu, Ömer. *Kur'ân'da Bazı Kavramlara Bakış*. İzmir: Anadolu Yayınları, 2009.
- Dumlu, Ömer. *Tefsir Usulü*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2017.
- Durmuş, İsmail. "İltifât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "Remiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/556. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- Efe, Seyfullah. "Dilbilimsel Tefsir". *"Tefsir ve Tefsir Metinleri Ders Kitabı"*. edt: Ömer Dumlu. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi, 2011.
- Fâris, Taha Muhammed. *Tefâsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Feth, 2011.
- Feyyaz, Âmine Fazıl. "et-Tefsir bi-hasebi'n-nüzûl 'inde'l-hidâsiyyin eş-Şeyh Abdulkadir Molla Huveys enmûzecen". *Mecelletu'l-Cami'ati li'd-Diraseti'l-İslamiyye*. 27/4 (2019), 413-439.
- Güler, Musa. *Nüzûl Sırasını Esas Alan Tefsirlerin Mukayesesi*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebû Bekir. *Tarîhu Bağdâd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Huveys. Abdulkadir b. Muhammed b. Mahmud b. Hızır Âl Gâzî el-Ânî. *Beyânu'l-me'ânî 'alâ hasebi tertibi'n-nüzûl*. Dimaşk: Matbaatu't-Terakkî, h. 1382.
- İbn el-Cezerî, Şemsüddin. *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Münzir et-Temimî el-Hanzalî er-Râzî. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim li-İbn Ebî Hâtim*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib, b.y.: Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, h. 1419.
- İbn Teymiyye, Takiyüddin Ahmed b. Abbas. *Mukaddime fi usûli't-tefsir*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman. *Fünûnu'l-efnân fi uyûni ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1987.
- Karagöz, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Karagöz, Mustafa. "Tefsirde Rivâyet-Dirâyet Ayırımının Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti". *Bilimname* 5 (2004/2) 45-60.
- el-Ķurtubî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Ķazrecî. *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'ân*. nşr. Hişâm Semîr el-BuĶârî. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1423/2003.

- Lebid. b. Rebia b. Malik. *Divanu Lebid b. Rebia el-Âmirî*. b.y.: Dâru'l-Marife, 2004.
- Mâlih, Muhammed Riyaz - Nizar Abâza. *İtmâmu'l-a'lâm*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1999.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman. "Kur'ân'ı Kerim'de İltifat Sanatı". *Diyanet İlmî Dergi* 33/1 (1997), 15-35.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. Haccâc. *el-Müsnedü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâyî't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Na'nâa, Remzi. *el-İsrailiyat ve eseruhâ fi kütübî't-tefsir*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1970.
- Okumuş, Mesut. *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu Muhammed İzzet Derveze Örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.
- Özervarlı, M. Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/399-402. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Öztürk, Mustafa – Ünsal, Hadiye. *Kur'ân Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Öztürk, Mustafa. "Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Samsun 8/2* (2008), 1-20.
- Pala, İskender - Durmuş, İsmail. "İstiare". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/316. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ramazan Yusuf, Muhammed Hayr. *el-Müstedrek 'alâ tetimmeti'l-a'lâm li'z-Ziriklî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002.
- Ramazan Yusuf, Muhammed Hayr. *Tetimmetu'l-a'lâm li'z-Ziriklî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002.
- es-Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları, 2018.
- es-Suyûtî, Celâleddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fađl İbrâhîm. b.y.: el-Hey'etu'l-Mısrıyyeti'l-Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *el-Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. b.y.: Müessesetu'r-Risâle, 2000.
- et-Tahhan, Mahmud. *Teysiru mustalahi'l-hadis*. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 2011.
- el-Vâhidî, Ebûl-Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbu'n-nüzûl*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Yitik, Ali İhsan. "Tenasüh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/443-446. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2005.
- ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- ez-Zemaşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1407.
- Zeydân, Dr. Abdulkerim. *el-Vecîz fi şerhi'l-kavâidi'l-fıkhiyye fi ş-şeriatî'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1424/2003.

<https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%88%D9%83%D9%85%D8%A7%D9%84> (06.06.2020)

https://ar.wikipedia.org/wiki/%D9%82%D8%B6%D8%A7%D8%A1_%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%A7%D8%A6%D9%85 (06.06.2020)

[https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%86%D9%8A%D8%B7%D8%B1%D8%A9_\(%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7\)](https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%86%D9%8A%D8%B7%D8%B1%D8%A9_(%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7)) (06.06.2020)

<https://www.google.com/maps/place/Mayadin+il%C3%A7esi,+Suriye/@34.9506563,40.4512039,10.83z/data=!4m5!3m4!1s0x154870ceceab1bd3:0x478a3d23f0ad52ac!8m2!3d35.0160783!4d40.44654> (06.06.2020)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Haseke> (06.06.2020)

